

1

PERIODIEK VAN HET NATIONAAL ONDERWIJSMUSEUM
EN DE VERENIGING VAN VRIENDEN
2E JAARGANG | MAART 2007

PRIJSVRAGEN

W
M
S
S
M
Z

Inhoud

Van de redactie 3 / Prijsvragen en hun betekenis voor het onderwijs Jan Lenders 4 / 'Kweekplaatsen van gezondheid voor het opkomend geslacht' Fedor de Beer 14 / Ieder kind is speciaal 24 / Leesles Vaderlandsliefde in de volksschool Marry Remery 27 / Sporen van scholen Maatschappij tot nut van 't algemeen Jan Lenders 31 / Digitales Tien jaar schoolmuseum Schooltijd in Terneuzen Hans de Frankrijker 34 / Recensies Trudie de Bruyn, Hans de Frankrijker 35 / Museumagenda 38 / Signalement 38 / Museumnieuws 39 / Nieuwe aanwinst 40 / Kindervakantiekolonie 41

Lichamelijke zwakte
en een slechte
voedingstoestand
vormden tot na de
Tweede Wereldoorlog
de belangrijkste
redenen om
kinderen naar een
vakantiekolonie
te sturen

Van de redactie

Een belangrijk deel van dit nummer is gewijd aan het verschijnsel prijsvraag. Jan Lenders, historisch pedagoog en verbonden aan de Radboud Universiteit in Nijmegen, besteedt aandacht aan de onderwijsprijsvragen van geleerde genootschappen, die in de tweede helft van de achttiende eeuw ontstonden. Dat was niet toevallig. De Nederlandse samenleving veranderde en het onderwijs kwam onder vuur te liggen. Armoede was een groot probleem en het onderwijs kreeg de taak die te bestrijden door het verspreiden van kennis en deugd onder de volksklasse. Daarvoor was echter een nieuw onderwijsbestel nodig en inzenders van antwoorden op prijsvragen deden daartoe vele suggesties. Daarnaast schrijft Lenders over de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen.

Het Nut was geen wetenschappelijk genootschap, maar een organisatie die zich expliciet richtte op de verbetering van het onderwijs en de volksopvoeding. Ook het Nut maakte gebruik van de prijsvraag om goede ideeën te genereren en het onderwijs te voorzien van hulpmiddelen om nieuw onderwijs te realiseren. Met het opnemen van deze twee artikelen van Lenders hebben we een speciaal doel. Ook nu is het onderwijs in beweging. Als het ergens niet goed gaat in de samenleving dan verwijzen onder andere politici regelmatig naar het onderwijs als het middel bij uitstek om maatschappelijke veranderingen in goede banen te leiden. We kunnen daarbij denken aan de integratie van mensen met een andere culturele achtergrond dan de Nederlandse, toenemende individualisering en globalisering en integratie van mensen met een beperking. In het volgende nummer willen we het beproefde middel uit de achttiende eeuw benutten om een prijsvraag te presenteren, waarop net als tweehonderd jaar geleden iedereen kan reageren met een antwoord in de vorm van een essay of vertoog. Het onderwerp maken we bekend in het tweede nummer van 2007, evenals de

jury, deadline, richtlijnen en de stoffelijke prijs voor de winnaar. De prijsvraag zullen we breed bekend maken, niet alleen via *Lessen*, maar ook door middel van websites en andere kanalen van het Onderwijsmuseum.

De relatie tussen wetenschap en onderwijs, zoals die in wetenschappelijke genootschappen tot uiting kwam, was vaak ook heel zichtbaar in personen. Zo iemand was de schoolopziener en schrijver Van Wieringhen Borski. Marry Remery besteedt in Leesles aandacht aan deze wetenschapper, die ook veel heeft betekend voor het onderwijs.

Dit nummer schenkt ook uitgebreid aandacht aan het verschijnsel 'vakantiekolonie'. Het beeldkatern achterin laat foto's zien van de Rotterdamse vakantiekolonie uit 1928. Bleekneusjes en later 'zenuwpeesjes' konden hier terecht om enkele weken aan te sterken zowel fysiek als mentaal. In hoeverre dit ook lukte blijft de vraag. Fedor de Beer beschrijft in 'Kweekplaatsen van gezondheid voor het opkomend geslacht' de motieven die geleid hebben tot oprichting van dergelijke instellingen. Elke grote stad en denominatie organiseerde zulke kolonies. De Beer is onderzoeker in opleiding aan de Rijksuniversiteit van Groningen, waar hij zich vooral bezig houdt met de geschiedenis van de schoolarts. Vakantie- en gezondheidskolonies vormden voor schoolartsen lange tijd het middel bij uitstek om de gezondheid van het kind in positieve zin te beïnvloeden.

In het colofon van deze *Lessen* komt u bij de redactie ook een nieuwe naam tegen. Renée Mast is sinds oktober 2006 in dienst van het Onderwijsmuseum als communicatiemedewerker. Zij verzorgt onder andere de rubrieken Museumagenda en Museumnieuws. We zijn als redactie blij dat zij ons komt versterken.

Marjoke Rietveld-van Wingerden

PRIJSVERHANDELING

OVER DEN

OMVANG EN DE INRICHTING

VAN HET

O N D E R W I J S

IN DE

OPENBARE EN ARMENSCHOLEN,

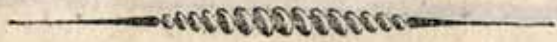
VERGELEKEN MET DAT VOLGENS DE

BELL-LANCASTERSCHE LEERWIJZE;

DOOR

P. K. G Ö R L I T Z,

*Onderwijzer in de Fransche school van het Rotterdamsche
Departement der Maatschappij: 'Tot Nut van 't
Algemeen.*

Te ROTTERDAM, bij

A. MAY VAN VOLLENHOVEN,

1820.

8161. 164

Prijsvragen (1750-1850) Betekenis voor de theorie en praktijk van opvoeding en onderwijs

Jan Lenders

Prijsvragen hebben in de onderwijs- en opvoedingsgeschiedenis een belangrijke rol gespeeld, met als hoogtepunt de periode tussen 1750 en 1850. Zij ontketenden een pedagogisch debat dat mede de weg heeft gebaand voor ingrijpende hervormingen. Dat was het geval ten tijde van de Bataafse Republiek toen prijsvragen een publieke discussie te weeg brachten die leidde tot een hervorming van het lager onderwijs en vele initiatieven op het gebied van volksverlichting. In dit artikel laat ik zien hoe dit systeem functioneerde in een proces van het zoeken naar geheel nieuwe wegen op het gebied van onderwijs en opvoeding.

Het prijsvragensysteem in een ontluikende communicatie-samenleving

Het wezen van een prijsvraag was dat deze een specifieke problematiek in de vorm van een vraag voorlegde aan een anoniem publiek. Een jury van deskundigen beoordeelde dan de antwoorden op basis van anonimiteit. De intentie daarbij was om de inzendingen te beoordelen op grond van de kwaliteit van het product, ongeacht de persoonlijke achtergronden van de inzender, zoals afkomst, sekse, opleiding en beroep. Het prijsvragensysteem vroeg om een open deelname. Dat stond daarom op gespannen voet met een gesloten samenleving, waarin het openbare debat onderworpen was aan een impliciete censuur en bepaalde maatschappelijke groepen kennis en kunde monopoliseerden.

Al in de zestiende eeuw schreven geleerde genootschappen prijsvragen uit. Zij waren opgericht om aan het behoudende klimaat van de universiteiten te ontsnappen en in onafhankelijke kring wetenschap te bedrijven. In de Nederlandse Republiek zagen dergelijke genootschappen pas in de tweede helft van de achttiende eeuw het licht. Economische stagnatie en verlichte denkbeelden deden de behoefte ontstaan om wetenschappelijke kennis ten nutte te maken voor de oplossing van maatschappelijke problemen, een toepassingsgerichte oriëntatie die aan de universiteiten *not done* was. In relatief korte tijd ontstonden toen de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen (Haarlem, 1752), het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen (Vlissingen, 1767) en het Provinciaal Utrechtsch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen (Utrecht, 1773). In hun gerichtheid op de samenleving trachtten zij door prijsvragen een breder publiek van deskundigen te mobiliseren dan de traditionele geleerde stand. Daarnaast was er in dezelfde periode sprake van een explosieve groei van zogenaamde publieksgenootschappen, opgericht door burgers om in eigen kring kennis en kunde uit te wisselen en die ten nutte te maken voor de gemeenschap. Ook zij wilden door prijsvragen kennis genereren en discussie uitlokken. In dit klimaat van discussie en debat over maatschappijverbetering speelde het vraagstuk van opvoeding en onderwijs een belangrijke rol. De Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, opgericht in 1784, presenteerde zich als een soort koepelgenootschap dat zich ten doel stelde om het debat over opvoeding en onderwijs te coördineren en

de nieuwe inzichten te vertalen naar de praktijk. De geleerde genootschappen waren in de ogen van het Nut te afstandelijk en de publieksgenootschappen te verbrokken om deze taak op zich te nemen.¹

Dit prijsvragensysteem functioneerde als volgt. De leden stelden de prijsvraag tijdens de jaarvergadering vast waarna de bekendmaking onder een breed publiek volgde. De geleerde genootschappen presenteerden hun prijsvragen voor een internationaal publiek. Wie wilde meedingen naar de prijs moest het antwoord in de vorm van een verhoog, prijsverhandeling genoemd, opsturen met een zinspreuk, maar zonder naam. De naam moest afzonderlijk in een verzegelde envelop opgestuurd worden, met vermelding van dezelfde zinspreuk. De jury van deskundigen beoordeelde de inzendingen en legde haar eindoordeel voor aan de jaarvergadering, die besliste over de toekening. Daarna volgde de bekendmaking van de prijswinnaars, tenzij ze anoniem wilden blijven. Als alle prijsverhandelingen onvoldoende kwaliteit hadden, was er gewoon helemaal geen prijs. De bekroning bestond uit een gouden of zilveren medaille. Maar er was ook publieke eer aan verbonden want de prijsverhandelingen verschenen in druk. Het boek werd verspreid onder leden en doelgroepen.²

Prijsvragen over opvoeding en onderwijs van de geleerde genootschappen

De drie geleerde genootschappen speelden in de tweede helft van de achttiende eeuw een cruciale rol in het maatschappelijke debat over opvoeding en onderwijs. Door het uitschrijven van prijsvragen wisten zij een internationaal gezelschap van deskundigen te mobiliseren en aan het schrijven te zetten. De Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen nam in ons land het voortouw met pedagogische prijsvragen. In 1761 was het onderwerp de lichamelijke opvoeding van kinderen en in 1763 de geestelijke en zedelijke opvoeding. In 1780 volgde het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen met een prijsvraag over de verbetering van het lager onderwijs. In 1793 sloot het Provinciaal Utrechtsch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen de reeks af met een vraag over openbare en huiselijke opvoeding: welke verdiende de voorkeur? De publicaties die hieruit voortvloeiden, hebben het fundament gelegd voor een pedagogisch verhoog dat sterk was beïnvloed

Door prijsvragen kennis genereren en discussie uitlokken

De bekroning bestond uit een gouden of zilveren medaille

door de Europese Verlichting. Ze zijn sturend geweest voor de theorievorming en de vernieuwingen van onderwijs- en opvoedingspraktijken tijdens de eerste helft van de negentiende eeuw.

Prijsvraag over lichamelijke opvoeding

De eerste prijsvraag betrof een toen actueel onderwerp, de lichamelijke gezondheid van het kind. Vanuit de maakbaarheidsgedachte van de Verlichting was gezondheid een veel besproken thema. Verlichte artsen beschouwden ziekte in de eerste plaats als een gevolg van onkunde en onverschilligheid. Deze was te voorkomen door het in acht nemen van leefregels, een verantwoorde inrichting van de omgeving en een juiste lichamelijke opvoeding van kinderen. Gezondheid was ook een belang van de natie. Goede volksvoorlichting en een van boven af gestuurde gezondheidspolitiek waren daarom belangrijk. Zo kon de hoge kindersterfte, die zij weten aan onkundige ouders, bestreden worden. Maar ook allerlei ziektes en fysieke afwijkingen waren naar hun mening het gevolg van een verkeerde lichamelijke opvoeding. De prijsvraag luidde:

'Wat is het beste bestier, 't geen men moet houden omtrent het Ligchaam der Kinderen, zoo met opzigt tot

Menige prijsverhandeling brak een lans voor belonen in plaats van straffen

hunne Kleeding, voedsel, oeffening, als anders, van hunne geboorte af, gedurende hunne kindsheid, om ze lang en gezond te doen leeven?'³

Er kwamen negen reacties binnen. Onder de inzenders waren vijf artsen, één beschuitbakker en één fabrikant. Het beroep van de andere twee werd niet vermeld. De prijsvraag leverde twee winnaars op. De Zwitserse arts Jacques Ballexserd kreeg de gouden medaille en Petrus Camper, hoogleraar in de geneeskunde te Amsterdam, eindigde als tweede. De prijswinnaars behandelden uitvoerig en systematisch alles wat te maken had met het krijgen en verzorgen van kinderen. Zij begonnen bij de conceptie, zwangerschap en geboorte. Daarna volgde de lichamelijke verzorging van het jonge en oudere kind. Zij besteedden onder meer aandacht aan voeding, kleding, beweging, de zintuiglijke ontwikkeling en de inrichting van de omgeving. Ze kritiseerden bestaande praktijken om vervolgens hun verlichte inzichten aan te prijzen. Een huwelijk moest gebaseerd zijn op liefde. Tijdens de zwangerschap paste een matige en beheerste levensstijl. De zuigeling moest borstvoeding krijgen, bij voorkeur van de moeder zelf, en losjes worden gekleed in plaats van stijf ingebakerd. Ouders dienden de zintuigen van hun kinderen te oefenen en te letten op gezonde lucht en voldoende lichaamsbeweging. Tegenover de als dwangmatig en geforceerd beschreven oude praktijken plaatsten de schrijvers de natuurlijke ontwikkeling van het kind. Dat moest bevrijd worden van de knellende banden van het bakerpak en keurslijf en van bedompte kinderkamers. Deze thematiek keerde gedurende de hele negentiende eeuw in iedere gezondheidsleer van het kind terug. De geneeskundige inbreng was vanaf die tijd een vast onderdeel van het pedagogisch vertoog.⁴

Prijsvraag over de geestelijke en zedelijke opvoeding

In 1763 volgde een tweede prijsvraag, dit keer over de geestelijke en zedelijke opvoeding:

'Hoe moet men het verstand en het hart van een kind bestieren, om het te eeniger tyd een nuttig en gelukkig Mensch te doen worden?'⁵

VERHANDELINGEN;
UITGEGEVEN DOOR DE
HOLLANDSCHE
MAATSCHAPPYE

DER
WEETENSCHAPPEN,

TE
HAARLEM.

XXII. DEE L.

TE HAARLEM,
BY J. VAN WALRÉ,

Drukker van de Hollandsche Maatschappye der
Weetenschappen, 1786.

Gezonde lucht en voldoende lichaamsbeweging

Er waren maar liefst 43 inzendingen uit binnen- en buitenland, waaronder docenten, artsen, ambtenaren, bankiers, militairen, fabrikanten en ambachtslieden. Vijf antwoorden werden bekroond en gepubliceerd, die van Johann Samuel Formey, Allard Hulshoff, Abraham Châtelain, Kornelis van der Palm en een anonieme Nederlandse auteur.⁶ Ook deze verhandelaars plaatsten het maatschappelijke belang van de kwestie op de voorgrond. Onkunde en verwaarlozing op het gebied van opvoeding en onderwijs ondermijnden het fundament van een productieve samenleving. De maatschappij had behoefte aan nuttige en gelukkige burgers en daarvoor was nodig kinderen van jongs af aan niet met dwangmatige maar natuurlijke en begrijpelijke opvoedingsmethoden te benaderen. Dat gold allereerst het gewone volk. Maar zij veroordeelden ook scherp de opvoedingspraktijken in aristocratische kringen vanwege hun oppervlakkige en ontaarde stijl. Een aardig voorbeeld gaf Hulshoff. Het spelen was in hogere kringen vooral oppervlakkig en goedkoop amusement zoals vissen, vinken, jagen, hanengevechten, wedlopen, feestvieren en kaartspelen. Kinderen zouden in hun spel daarentegen onderzoekend en creatief gedrag moeten ontplooiën door liefhebberijen te beoefenen als tuinieren, timmeren, muziek maken, het verzamelen van 'naturaliën', het bijwonen van natuurkundige proeven, tekenen, schilderen en letteroefeningen.⁷ De verhandelaars voerden een pleidooi voor een actieve en affectieve rol van de moeder in de opvoeding. Zonder hen te verwennen moest ze haar kinderen met liefde behandelen, van jongs af aan hun ontwikkeling stimuleren en hen behoeden voor slechte invloeden. Zij raadden moeders aan met hun kinderen nuttige en verlichte boeken te lezen, die garant stonden voor heldere denkbeelden.

De prijswinnaars behandelden niet alleen de opvoeding thuis maar ook het onderwijs op school om kinderen tot een gelukkig en nuttig mens te vormen. Zij propageerden anders dan John Locke, in gegoede kringen welbekend en gewaardeerd, het openbare onderwijs boven het elitaire huisonderwijs. Dat was ook meteen de aanleiding om bestaande onderwijsvoorzieningen aan de kaak te stellen als volstrekt ongeschikt. Het onderwijs was er doods, dwangmatig en mechanisch, terwijl het juist levendig en begrijpelijk moest zijn en de zelfstandige oordeelsvorming van de leerlingen diende te bevorderen.

Goed opgeleide schoolmeesters waren daarvoor een eerste vereiste. Verder pleitten de auteurs voor moderne onderwijsinhouden, zoals moderne vreemde talen, aardrijkskunde, geschiedenis, natuurkunde en wiskunde. Daarnaast stelden ze dat gepaste beloningen de lijfstraffen moesten vervangen.

De keuze voor openbaar onderwijs speelde een belangrijke rol in het debat dat in de volgende decennia plaatsvond. Alle kinderen, ongeacht afkomst en sekse, zouden verlicht schoolonderwijs moeten volgen om hen tot gelukkige en nuttige burgers te vormen. Dat was een controversieel standpunt in de standensamenleving van die dagen. Het behoudende deel der natie vreesde de zucht naar standsverheffing. De verhandelaars waren zich terdege bewust van dit probleem. Vooral Formey zag grote gevaren, maar de overige auteurs relativeerden de angst voor massale sociale stijging. Dat laatste was ook de teneur van het debat daarna. Inclusief burgerschap in combinatie met goed onderwijs stond als thema nadrukkelijk op de agenda.⁸ Door het uitschrijven van deze prijsvragen slaagde de Hollandsche Maatschappij erin om in korte tijd zeven pedagogische prijsverhandelingen te publiceren waarin de stand van zaken in de internationale discussie was verdisconteerd. Daarmee was de discussie in de Republiek *up to date*.

Zeeuws Genootschap De Hollandsche Maatschappij had de toon gezet voor de verdere exploratie van hervormingen op onderwijsgebied. Het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen volgde in 1780 dit spoor met de volgende belangrijke prijsvraag:

'Welke verbeteringe hebben de gemeene of openbaare, vooral Nederduitsche Schoolen, ter meerdere beschavinge onzer natie, nog wel noodig? Hoe zou dit op de voordeeligste wyze kunnen ingevoerd, en, op een bestendigen voet, onderhouden worden?'

Deze leverde drie bekroonde verhandelingen op, van de hoogleraar en predikant Hermannus Krom, de kostschoolhouder Kornelis van der Palm en de predikant Dirk van Voorst. De volledige publicatie, waarin behalve

'Schandstraffen' moesten uit de school verdwijnen

de bekroonde verhandelingen een samenvatting van de overige antwoorden en een nawoord van G.J. Nahuys waren opgenomen, verscheen in 1782 en bedroeg 500 pagina's.¹⁰ De teksten verschenen ook als losse publicaties om een zo breed mogelijk publiek te bereiken, want met dat doel was het Zeeuwsch Genootschap opgericht: 'ter vermeerdering der algemeene kundigheden en de beschaving van het volk van Nederland'.¹¹

Deze verhandelingen hadden exclusief betrekking op de organisatie en inrichting van het onderwijs voor de jeugd, met name het lager onderwijs. Opnieuw pleitten de verhandelaars voor een openbare onderwijsvoorziening voor heel de jeugd in plaats van particulier huisonderwijs. Krom stelde in zijn winnende verhandeling dat openbare scholen het voordeel hadden, dat zij 'ambitie en naijver' als leerprikkels konden inzetten. Door onderling vergelijken van prestaties van leerlingen werden deze immers zichtbaar. Daarvan zou een stimulans uitgaan, zeker als de beste presteerders een beloning kregen. Deze kon bestaan uit 'het laten winnen of verliezen van plaatsen', waarbij de voorste zitplaatsen als ereplaatsen golden. Ook op de (half)jaarlijkse schoolexamens zouden schoolopzitters 'eenige prysjes of kleine vereeringen' kunnen uitdelen. Gemeenschappelijk onderwijs leende zich bovendien uitstekend om de jeugd te gewennen aan 'gezellige verkeer en nuttige zamenleving'.¹² Krom werkte zijn ideeën over de inrichting van de openbare scholen verder uit. De gebouwen moesten ruim zijn en goed geventileerd. Het onderwijs moest in stilte en gelijktijdig worden gegeven, dat wil zeggen klassikaal, en niet langer hoofdelijk. Het moest op socratische wijze worden gegeven door de leerlingen zodanig vragen te stellen dat ze zelf de oplossing vonden en leerden om zelf te denken. Belonen was belangrijker dan straffen en roede, stok, plak en 'schandstraffen' moesten uit de school verdwijnen. Voor dat alles waren goed opgeleide onderwijzers een eerste vereiste. Krom sprak met ergernis over de slechte naam en het lage niveau van dit beroep. Het moest hoognodig worden opgewaardeerd met status en prestige door aankomende onderwijzers een degelijk examen af te nemen en een behoorlijk honorarium te bieden.

Ook in deze prijsverhandelingen speelde de kwestie van de standsverheffing. Alle rangen en standen kwamen in aanmerking voor verlichte kennis en deugd. Maar alle standen in gelijke mate? In een uitvoerig na-

woord bij deze verhandelingen ging Gerard Nahuys hier nog eens uitvoerig op in en relativeerde de onrust. Ook als de kinderen uit de volksklasse goede scholen bezochten, blijven er genoeg over voor het eenvoudige handwerk, zo suste hij. De meesten zullen zich niet verheffen, maar talent moet een kans krijgen.¹³

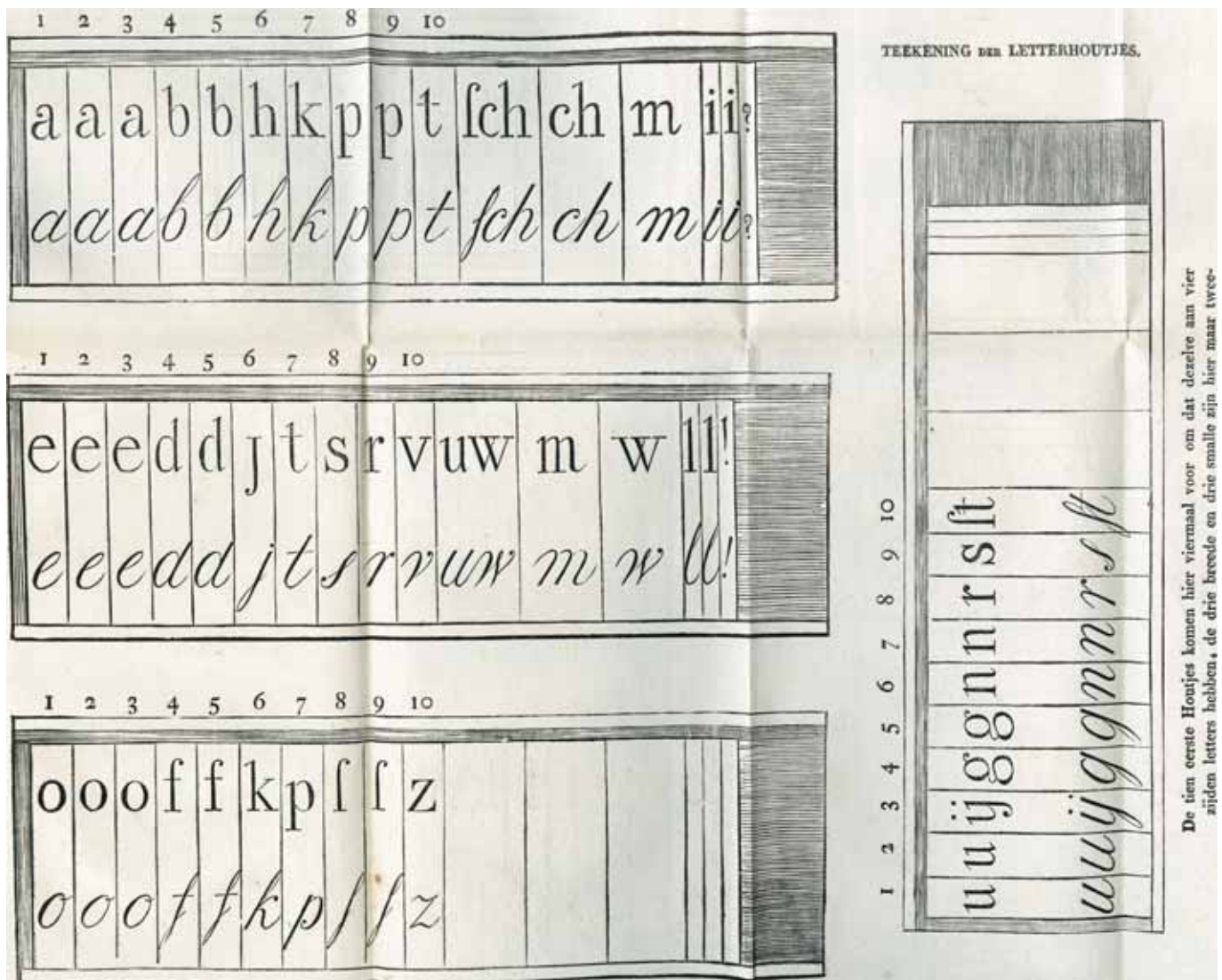
Utrechts Genootschap over het onderwijs

In bovenstaande verhandelingen was er een grondige reflectie op de maatschappelijke implicaties van openbare en algemeen toegankelijke onderwijsvoorzieningen. De discussie vond plaats binnen de gedecentraliseerde politieke structuur van de Republiek. Onderwijsvoorzieningen lagen in handen van gewestelijke maar vooral lokale besturen. Sturing van bovenaf was daarom niet mogelijk. De spanning was echter voelbaar tussen de behoefte aan gecentraliseerd onderwijsbeleid en de onmogelijkheid ervan binnen de gegeven structuren. Dat het prijsvragensysteem zich uitstekend leende om dergelijke kwesties in de openbare discussie op scherp te stellen, blijkt uit een verhandeling die het Utrechtsch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen in 1793 uitschreef:

'Welke wijze van Opvoeding is de meest verkieselijke? Eene Publique of eene Huizelijke? Welke zijn de Voordeelen en Gebreken van die beiden? Is er eene wijze van Opvoeding, welke de Voordeelen van beiden, met uitsluiting van derzelve Nadeelen, bevat?'¹⁴

Onder de inzendingen was geen gouden, wel een zilveren medaille. Dat was die van Gerrit Vatebender, rector aan de Latijnse school te Gouda.¹⁵ Aan de vooravond van de Bataafse Revolutie pleitte hij voor een drastische centralisering van het onderwijsbeleid door nationale openbare scholen in te richten. Huisonderwijs moest verboden worden. Opvoeding en onderwijs waren volgens hem te veel een particuliere aangelegenheid van ouders en plaatselijke autoriteiten. De opvoeding van de jeugd, zo betoogde Vatebender, is geen 'particulier goed, met het welke ieder mag leven naar zijn grilligheden, en het vermorschen naar zijne onkunde of kwaadwilligheid'.

Welke wijze van Opvoeding is de meest verkiezelijke?

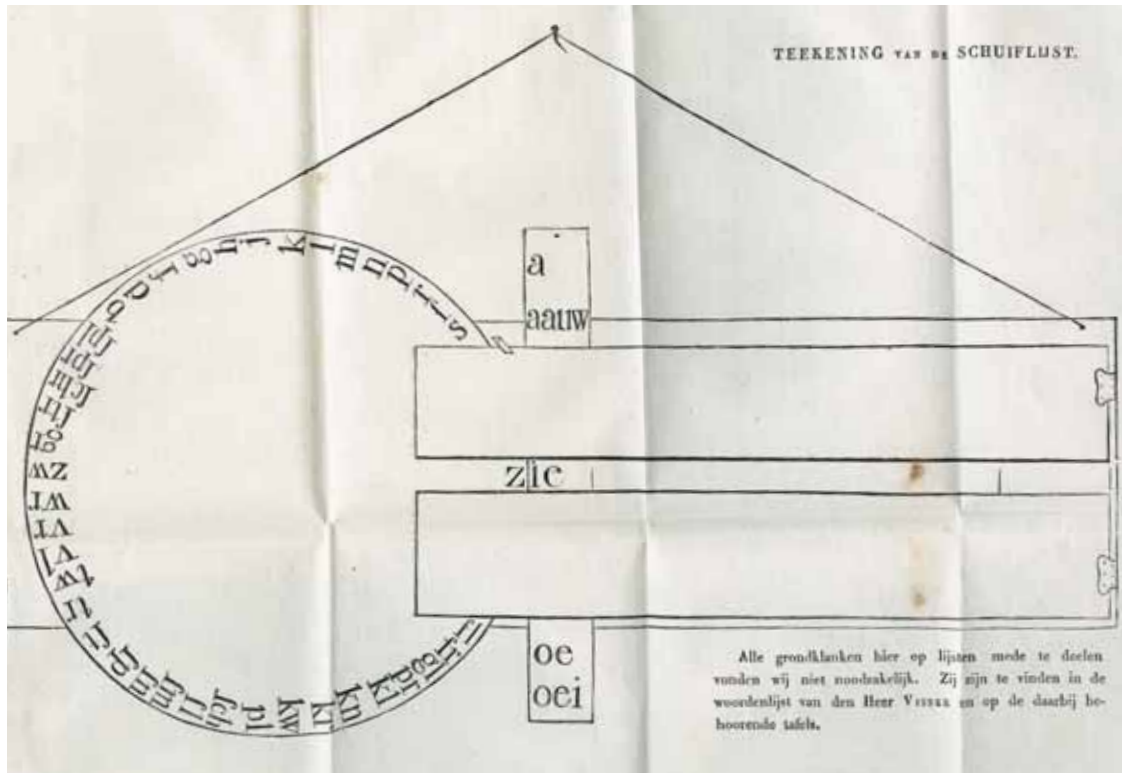

Een antwoord op een prijsvraag van de Provinciale Kommissie van Onderwijs in Friesland in 1820 besteedde uitgebreid aandacht aan de leerwijze van J.H. Nieuwold, waartoe ook deze letterhoutjes behoorden

Neen, 'de Jeugd van ieder land is publieke eigendom van den Staat'.¹⁶ Het was daarom aan de staat om onderwijs en opvoeding van de jeugd onder zijn hoede te nemen. Hij stelde het volgende voor. Alle kinderen, zonder onderscheid naar stand en sekse, dienden vanaf hun zesde jaar van hun ouders te worden weggenomen. Plaatsing op internaten op het platteland zou opvoeding en onderwijs in één hand houden en garant staan voor het op dezelfde wijze kleden, kappen en voeden. Het onderwijs moest er gelijktijdig zijn, dat wil zeggen klassikaal. Alle kinderen zouden zo hetzelfde onderwijs ontvangen. Vatebender

wilde op die manier alle achtergrondkenmerken van leerlingen uitwissen om ze zuiver te kunnen beoordelen op basis van prestatie en talent, aangewakkerd door een beloningssysteem.

De verhandeling van Vatebender laat zien dat het publieke debat via het prijsvragensysteem op het scherpst van de snede werd gevoerd. Hij pleitte voor een radicale overheidsinterventie in de opvoeding van ouders en trok vergaande consequenties uit het idee van inclusief burgerschap door het op zuiver meritocratische leest te schoeien: vooral de prestatie telt en niet de komaf.

Prijsverhandelingen stimuleerden ook het gebruik van toen moderne onderwijsleermiddelen zoals dit letterrad van Nieuwold

Deze rigoureuze aanpak maakte geen kans op uitvoering, maar zijn redenering paste binnen de uitgangspunten van het gevoerde pedagogisch vertoog. De thematiek van staatspedagogiek en kansengelijkheid bleef terugkeren in de onderwijsdebatten die zouden volgen.

De Maatschappij tot Nut van 't Algemeen Bovenstaande prijsverhandelingen waren de opbrengst van de prijsvragenpraktijk van de geleerde genootschappen. Het resultaat was indrukwekkend, maar het publiek beperkte zich hoofdzakelijk tot de kring van hoogopgeleiden. Hoewel het volk de doelgroep was, werd de gewone man niet bereikt. Daarvoor was de stijl van de verhandelingen te wetenschappelijk. De Maatschappij tot Nut van 't Algemeen nam de taak op zich om het pedagogisch vertoog te vertalen naar de praktijk. Daarvoor waren geen geleerde verhandelingen nodig maar bruikbare teksten en praktische leermiddelen voor onderwijzers, ouders en kinderen, waarin de nieuwe ideeën in werking traden. Het project

kreeg een stevige impuls toen in 1795 de Bataafse Republiek werd geïnstalleerd en de hervorming van het lager onderwijs in de geest van het gevoerde pedagogisch debat ter hand werd genomen, met als belangrijk resultaat de schoolwet van 1806. Algemeen volksonderwijs op verlichte grondslag was nu mogelijk geworden. Het Nut leverde de blauwdruk voor deze hervorming en oefende een beslissende invloed uit op de inrichting van de nieuwe school (zie p. 31-33).

Tot besluit Vanaf de jaren 1850 verloor het prijsvragensysteem gaandeweg aan betekenis. Het systeem kwam tot bloei in een periode van ontluikende burgerlijke openbaarheid waarin er een intense behoefte was aan de uitwisseling van kennis. Erkende kanalen voor de communicatie en het debat over de inrichting van de samenleving ontbraken nagenoeg. Door het uitschrijven van prijsvragen trok de verlichte burgerij het initiatief naar zich toe en organiseerde haar eigen openbaarheid. In de loop van de tweede helft van de negentiende eeuw

Ontzuiling en postmodernisering leidden tot een zekere erosie

Kennis genereren uit de samenleving

verliepen de kennisuitwisseling en het debat steeds meer via geïnstitutionaliseerde en gespecialiseerde kanalen. Genootschappen veranderden in professionele organisaties, het wetenschappelijke debat verschoof naar wetenschappelijke tijdschriften, het politieke debat kwam in handen van beroepspolitici, het pedagogisch debat verschoof naar pedagogische tijdschriften, terwijl de ontwikkeling van leermiddelen het werk werd van erkende schoolpedagogen. Professionalisme en specialisatie functioneren niet volgens het principe van een open prijsvragensysteem maar neigen eerder naar kennismonopolisering.

In de loop van de twintigste eeuw vernemen we in de onderwijs- en opvoedingswereld weinig meer over prijsvragen als aanjager van discussie en verandering. Het circuit van professionals en specialisten stuurde die ontwikkeling. Toch kunnen we in de laatste decennia

van de twintigste eeuw een kentering waarnemen. Ontzuiling en postmodernisering leidden tot een zekere erosie van gevestigde instituties en communicatiekanalen. Deels zijn deze vervangen door informele trefpunten en netwerken. In dit veranderend maatschappelijke klimaat werd de prijsvraag herontdekt als middel om burgers te activeren en hun expertise aan te spreken. Een krant als het *NRC Handelsblad* maakt er regelmatig gebruik van. Ook het ministerie van Onderwijs, Cultuur & Wetenschappen schrijft periodiek prijsvragen uit om ideeën, ontwerpen en *best practices* te genereren uit het onderwijsveld zelf. De doelgroep is niet in de eerste plaats professionals, maar praktijkdeskundigen waaronder docenten, ouders en leerlingen. De context waarin dit gebeurt is natuurlijk drastisch veranderd, maar het principe is vergelijkbaar: kennis genereren uit de samenleving. **L**

Literatuur

Hulshoff, A. (1766). Verhandeling over de Zedelyke opvoeding. In *Verhandelingen uitgegeven door de Hollandsche Maatschappye der Weetenschappen te Haarlem, deel IX, 1de en 2de stuk*. Haarlem: Bosch.

Kloek, J. & Mijnhardt, W.W. (2001). *1800. Blauwdrukken voor een samenleving*. Den Haag: Sdu Uitgevers.

Krom, H.J. (1782). Antwoord over de verbetering der Scholen. In *Verhandelingen uitgegeven door het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen te Vlissingen, deel VIII (1782)*. Middelburg: Gillissen.

Lenders, J. (1988). *De burger en de volksschool. Culturele en mentale achtergronden van een onderwijshervorming. Nederland 1780-1850*. Nijmegen: SUN.

Lenders, J. (2006). Van kind tot burger. Lager onderwijs en de vorming tot burgerschap in de negentiende eeuw.

In Bakker, N., Dekker, R. & Janssens, A. (red.). *Tot burgerschap en deugd. Volksoepvoeding in de negentiende eeuw (11-35)*. Hilversum: Verloren.

Los, W. (2005). *Opvoeding tot mens en burger. Pedagogiek als cultuurkritiek in Nederland in de 18de eeuw*. Hilversum: Verloren.

Nahuys, G.J. (1782). Aanhangsel, behelzende eenige uitreksels uit de beoordeeling der Verhandelingen over de prysvraag nopens de verbetering der Scholen. In *Verhandelingen uitgegeven door het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen te Vlissingen, deel VIII*. Middelburg: Gillissen.

Vatebender, G.C.C. (1801). Antwoord op de Vraage, Welke wijze van Opvoeding is de meest verkiezelijke? Eene Publique of eene Huizelijke? Welke zijn de Voordeelen en Gebreken van die beiden? Is er eene wijze van Opvoeding, welke de Voordeelen van beiden, met uitsluiting van derzelve Nadeelen, bevat? In

Verhandelingen van het Provinciaal Utrechts Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, deel IX, 2de stuk. Utrecht: De Waal.

Verhandelingen uitgegeven door de Hollandsche Maatschappye der Weetenschappen te Haarlem, deel VII, 2de stuk (1763); deel IX, 1de en 2de stuk (1766). Haarlem: Bosch.

Verhandelingen uitgegeven door het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen te Vlissingen, deel VIII (1782). Middelburg: Gillissen.

Verhandelingen van het Provinciaal Utrechtsch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, Utrecht: De Waal

Noten

- 1 Kloek & Mijnhardt, 2001, 103-117; 285-287; Lenders, 2006.
- 2 Los, 2005, 183-207.
- 3 *Verhandelingen uitgegeven door de Hollandsche Maatschappye der Weetenschappen te Haarlem, deel VII, 2de stuk*.
- 4 Lenders, 1988, 87-130.

5 *Verhandelingen uitgegeven door de Hollandsche Maatschappye der Weetenschappen te Haarlem, deel IX, 1766*.

6 Los, 2005, 195.

7 Hulshoff, 1766, 70-72.

8 Los, 2005, 254-264.

9 *Verhandelingen uitgegeven door het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen te Vlissingen, deel VIII, 1782*.

10 Ibid.

11 Ibid, CXXXV.

12 Krom, 1782, 92-99.

13 Nahuys, 1782, 472-474.

14 *Verhandelingen van het Provinciaal Utrechtsch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, deel IX, 1801*.

15 Vatebender, 1801.

16 Ibid., 61.

Kindervakantie-
kolonies in
Nederland
(1883-1973)

Kweekplaatsen
van gezondheid
voor het
opkomend geslacht

In de eerste helft van de twintigste eeuw werden jaarlijks duizenden lichamelijk zwakke schoolkinderen op advies van de school- of huisarts enkele weken uitgezonden naar een kindervakantiekolonie aan zee of in de bossen. Hier konden de 'bleekneusjes' in alle rust aansterken in de frisse buitenlucht. Rust, reinheid, regelmaat en grote hoeveelheden gezond voedsel kenmerkten het verblijf in het koloniehuis. Na de Tweede Wereldoorlog maakten de 'bleekneusjes' langzamerhand plaats voor 'bleekzieltjes' en 'zenuwpeesjes'. Deze verschuiving in populatie luidde uiteindelijk het einde van de kinderuitzending in. Dit artikel schetst een beeld van het ontstaan van de kinderuitzending, beschrijft de pedagogische en medische opvattingen die hieraan ten grondslag lagen, geeft een indruk van het leven in het koloniehuis en gaat in op de ondergang van de vakantiekolonie in de jaren zeventig.

Leerkrachten die hun eigen vakantie opofferden

Gymnastiek in Vacantieoord Russenduin in Bergen aan Zee

Ontstaan In 1882 beschreef de befaamde hygiënist dr. S. Sr. Coronel (1827-1892) in het *Nederlandsch Tijdschrift voor Geneeskunde* enkele buitenlandse herstellingsoorden waar lichamelijk verzwakte kinderen uit arme gezinnen gedurende de schoolvakantie konden aansterken. De therapie in deze 'vacantiekoloniën' bestond uit buitenlucht, kwalitatief goede voeding en lichamelijke reinheid. ¹ Een van de eerste buitenlandse initiatiefnemers was de Zwitserse predikant W. Bion, die in 1876 voor het eerst met een grote groep behoeftige Züricher schoolkinderen voor enkele weken naar Appenzell trok en dit vervolgens jaarlijks herhaalde met een nieuwe groep kinderen. Coronel was enthousiast over de resultaten die deze en andere kolonies behaalden: 'vroegere zwakkelingen en kniesoren werden in flinke en bloeiende kinderen veranderd'. ²

In een vervolgartikel in hetzelfde tijdschrift, dat ook in het *Handelsblad* verscheen, riep Coronel op om dergelijke instellingen ook in ons land in het leven te roepen. Nederland telde weliswaar verschillende herstellingsoorden voor minvermogenden, maar deze waren voor de wat zwaardere gevallen bedoeld en kinderen zaten er tussen volwassen patiënten. Uitzondering vormde de 's Gravenhaagsche Zeebad-Inrichting voor

Minvermogenden te Scheveningen die alleen arme, scrofuleuze kinderen opnam. Over het doel was hij duidelijk:

'Geen ziekelijke philanthropie, maar verstandige economie moet de grondslag zijn, waarop dergelijke inrichtingen gevestigd zullen worden. Dan alleen kan men verwachten dat zij aan haar doel zullen beantwoorden, kweekplaatsen van gezondheid te zijn voor ons opkomend geslacht.' ³

Coronel richtte zijn verzoek in 1882 expliciet tot het 'vermogende en weldadige Amsterdam'. ⁴ Dit bleek niet tevergeefs. Gesteund door particuliere giften regelde voormalig schoolopziener mr. A. Kerdijk (1846-1905), secretaris van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, in 1883 voor een twintigtal verzwakte, minvermogende Amsterdamse jongens en meisjes een verblijf onder leiding van onderwijspersoneel in Woudenberg bij de Pyramide van Austerlitz. In datzelfde jaar betrok mevrouw A.E. Cnoop Koopmans-Bunge (1846-1920) met een klein aantal Haarlemse schoolkinderen in de school-

Binnen de kolonies was voor ouders geen plaats

Eet smakelijk! (koloniehuis Zwartendijk in Egmond aan Zee)

vakantie het 'Kinderhuisje' in Zandvoort. Beide initiatieven bleken voor herhaling vatbaar, waarop men zowel in Amsterdam als in Haarlem een vereniging oprichtte, die de organisatie van de uitzending in het vervolg voor haar rekening nam. Andere grote steden volgden dit voorbeeld. Zij stichtten langs de kust en in de bossen koloniehuisen. Het aantal uitgezonden schoolkinderen verdubbelde plaatselijk bijkans elke zomervakantie. De dagelijkse leiding lag aanvankelijk in handen van leerkrachten, die hun eigen vakantie opofferden om de kinderen enkele fijne weken te bezorgen.

Om de samenwerking tussen de verschillende plaatselijke verenigingen te bevorderen, nam in 1901 de Bond van Nederlandsche Onderwijzers het initiatief tot oprichting van het Centraal Genootschap voor Kinderherstellings- en Vacantiekolonies. Dit verenigde de meeste levensbeschouwelijk neutrale uitzendverenigingen en groeide uit tot de grootste en belangrijkste organisatie op het terrein van de kinderuitzending. Decennialang nam het Genootschap ongeveer een derde van alle uitzendingen voor haar rekening. Katholieke en protestants-christelijke uitzendverenigingen, die na 1900 eveneens als paddestoelen uit de grond schoten, organiseerden zich binnen zuilspecifieke koepelorganisaties.

Bleekneusjes De eerste uitzendverenigingen wilden arme, lichamelijk verzwakte stadskinderen - in de volksmond aangeduid als 'bleekneusjes' - tijdens de zomervakantie lichamelijk en geestelijk laten 'bijtanken'. Hierbij speelde het streven de kinderen enige geestelijke en hygiënische beschaving bij te brengen een niet onbelangrijke rol. Naast gezonde buitenlucht en goede voeding regeerden orde en regelmaat de koloniehuisen. Kinderen leerden er 'netjes' eten, tandenpoetsen en zichzelf wassen. 'Het kind moet 't goede zien, om te weten wat goed is. Waar zal het in alle opzichten verwaarloosde kind beter het zedelijke reine leeren kennen dan in het welgeordende familieleven eener vakantiekolonie (...)', schreef de Egmondse onderwijzer en uitzendpropagandist A.C. Bos in 1899.⁵ Dit pedagogische streven zou in de decennia die volgden nauwelijks veranderen, maar vormde nooit het uitgangspunt van de uitzending.

Het hoofddoel van het verblijf in een kolonie was het verhogen van het weerstandsvermogen van kinderen, vooral met het oog op de gevreesde infectieziekte tuberculose. Juist de verzwakte, ondervoede kinderen uit sloppen en stegen in de grote steden bleken extra vatbaar voor de ziekte, die aan het begin van de twintigste eeuw

Turngebouw en Zwembad in vakantiekolonie in Bergen aan Zee

Gymnastiek en zwemmen vormden vaak een vast onderdeel van het programma in vakantiekolonies

**BERGEN AAN ZEE - BIO VACANTIE OORD
HET TURNGEBOUW EN ZWEMBAD**

verantwoordelijk was voor een belangrijk deel van de kindersterfte. Omdat weerstandsverhogende middelen als zonlicht, frisse lucht en goede voeding de uitbraak van tuberculose konden keren, gold uitzending in medische kringen als een belangrijk preventief middel tegen tuberculose. Ook hygiëne was belangrijk. Elk kind sliep er in een eigen bed, een luxe die de meesten thuis niet kenden.⁶ De vakantiekolonies werden door de nadruk op gezondheid steeds vaker gezondheidskolonies genoemd, een benaming waar Bos zich geheel in kon vinden: 'Voor de gezondheid van het lichaam worden de kinderen uitgezonden (...). Gezondheidskolonie is de ware naam.'⁷ Deze betiteling deed meer recht aan het doel van de uitzending, zeker toen na de Eerste Wereldoorlog koloniehuisen het hele jaar door geopend bleven. In die periode voerden medici om medische redenen ook een verlenging van de uitzendduur tot zes weken door en breidde het uitzendwezen zich uit over het hele land.

Overheidssteun en regelgeving

In 1915 verstrekke de rijksoverheid voor het eerst subsidie aan uitzendverenigingen. Omdat overheidssubsidies de kosten van de uitzending niet geheel dekten, bleven verenigingen voor een belangrijk deel afhankelijk van liefdadigheid. Tot in de jaren zestig werd daarom voor de kinderuitzending geïncasseerd, onder meer in bioscopen.

In 1918 ging de overheid over tot structurele financiële steun. De daarvoor verantwoordelijke minister P.J.M. Aalberse voerde als motivatie aan

'dat deze instellingen zich op voortreffelijke en succesvolle wijze toeleggen op de sterking van zwakke kinderen, die later zeker tot de geheel of half invaliden zouden behoren, indien zij niet tijdig in de jeugd doeltreffend worden behandeld. De vermeerdering van de volkskracht, die door de werkzaamheid der kolonies wordt verkregen, wettigt steun.'⁸

Aanleiding vormde de verslechtering van de leefomstandigheden gedurende de laatste jaren van de Eerste Wereldoorlog, waardoor het aantal tuberculose-slachtoffers sterk steeg. Daarnaast telden ook de positieve resultaten van de kolonies bij de in Nederland ondergebrachte kinderen uit oorlogvoerende landen.⁹ De kinderuitzending had zich waargemaakt als belangrijke sociaal-medische voorziening.

Medische expertise De selectie van de bleekneusjes was ogenschijnlijk eenvoudig. Alle magere, ziekelijk ogende kinderen kwamen voor uitzending in aanmerking. Hun aantal overtrof echter vele malen het aantal beschikbare plaatsen, ook toen later de uitzending ook buiten de zomervakanties viel. Er was een strenge selectie noodzakelijk. Daarom stelde de Rijksoverheid als subsidievoorwaarde, dat alleen die kinderen mochten worden uitgezonden, die een verblijf buiten het hardste nodig hadden. Het vellen van dit oordeel legde zij expliciet in handen van medici. In de praktijk waren dit school- en huisartsen. De invoering van de rijkssubsidie maakte een einde aan de 'fatsoensmaatstaven' die bepaalde uitzendverenigingen hanteerden.¹⁰ Tot dat moment weigerde een aantal verenigingen kinderen uit asociale, arme gezinnen uit te zenden 'omdat het gewenscht is, dat de kinderen terugkomen in eene omgeving, waar het werk der Vereeniging wordt voortgezet door de ouders'.¹¹ Medici wezen er juist op dat deze kinderen vanuit medisch oogpunt gezien een verblijf aan zee of in de bossen het hardste nodig hadden en vonden dat de onhaalbaarheid van pedagogische doelen de uitzending niet in de weg mocht staan.¹²

Door de groter wordende nadruk op gezondheidszorg, maakten de leerkrachten die hun vakantie opofferden voor het hulpbehoevende kind plaats voor speciaal voor dit werk opgeleide, karig betaalde krachten, die het gehele jaar door beschikbaar waren. De leiding in het koloniehuis bestond voornamelijk uit jonge, ongetrouwde vrouwen, met aan het hoofd een vaak een wat oudere, ervaren zuster, de directrice.

Buitenlucht, kwalitatief goede voeding en lichamelijke reinheid

Onderwijs in de buitenlucht in een herstellingsoord (Kerdijk in Egmond aan Zee) waar kinderen doorgaans langer verbleven dan in een vakantiekolonie

Selectie Het selecteren van de kinderen bleek verre van eenvoudig. Of een kind ondervoed was of van nature mager, was nauwelijks uit te maken. Tot de Tweede Wereldoorlog zonden artsen de meeste kinderen uit op de indicatie *asthenie* - lichamelijke zwakte - een containerbegrip waaronder symptomen als bloedarmoede en 'te mager' vielen. Anderen kregen het etiket *nervositas* opgeplakt: bedplassertjes en kinderen die slecht sliepen. Dit was een containerbegrip waaronder artsen een breed scala aan psychosociale problemen schaalden, zoals ook een onstabiele thuissituatie. Artsen zagen een verblijf 'buiten' als een uitgelezen mogelijkheid om een kind tijdelijk uit huis te plaatsen. Bijvoorbeeld omdat huwelijksproblemen de harmonie binnen het gezin bedreigden of om de moeder even rust te gunnen, bijvoorbeeld wanneer zij op het punt stond te bevallen. Kinderen die aan een besmettelijke ziekte leden of aan een aandoening die op een andere wijze beter of goedkoper was te genezen, hoorden niet thuis in een vakantiekolonie. Deze reguliere kolonies, door de overheid aangeduid als A-huizen, waren slechts bedoeld voor niet zieke, lichamelijke verzwakte kinderen. Voor kinderen die wel voor uitzending in aanmerking kwamen maar meer medische zorg nodig hadden,

werden na de Eerste Wereldoorlog aparte herstellings-oornden opgericht, de zogenoemde B-huizen voornamelijk voor kinderen die herstellende waren van tuberculose. Tot aan de Tweede Wereldoorlog was het overgrote deel van de kinderen afkomstig uit de volksklasse. Uit cijfers van het Centraal Genootschap blijkt dat in 1938 ongeveer twintig procent van de via haar uitgezonden kinderen afkomstig was uit gezinnen van werklozen en veertig procent uit een arbeidersgezin.¹³

Ouders Bepaalde een arts of een kind voor uitzending in aanmerking kwam, uiteindelijk beslisten de ouders of het kind ook daadwerkelijk ging. Gunstige resultaten behaald bij andere kinderen trokken veel ouders over de streep. Niet zelden kregen schoolartsen van ouders de vraag voorgelegd of ook hun kind niet 'naar buiten' mocht.¹⁴ Toch vertrokken lang niet alle kinderen richting kolonie. Ouders zagen er niet altijd de noodzaak van in, waren bang voor heimwee bij het kind of konden het kind zelf niet zo lang missen.

Binnen de kolonies was voor ouders geen plaats. Op een verblijf van zes weken mochten zij hun kind hooguit één of twee keer opzoeken. Voor deze afstandelijkheid

Er was een strenge selectie noodzakelijk

Gezellig samen knutselen (kinderkoloniehuis St Willibrord in Vierhouten)

was gekozen om gevoelens van heimwee niet te versterken, maar vooral ook om kinderen voor een langere periode aan de invloed van de ouders te onttrekken. Wel moesten de bleekneusjes wekelijks een brief naar huis sturen. De leidsters letten erop dat de toon van deze brieven vrolijk was. Wie heimwee had en zijn hart luchtte, moest een nieuwe brief schrijven.

Voeding Lichamelijke zwakte en een slechte voedingstoestand vormden tot na de Tweede Wereldoorlog de belangrijkste redenen om kinderen naar een vakantiekolonie te sturen. Verenigingen maten het succes van de uitzending af aan de gewichtstoename tijdens het verblijf in het koloniehuis. Op voedsel werd dan ook niet bezuinigd. De leidsters bepaalden de maat; zij schepten het eten op. Kinderen moesten leren eten wat zij kregen voorgezet. Wie tijdens het eten een deel van de maaltijd of het vel van de melk liet staan, beging welhaast een doodzonde. Met verwend gedrag en kieskeurigheid, wat na 1920 gold als de belangrijkste verklaring voor de slechte voedingstoestand van kinderen, wisten de leidsters wel raad. Legio zijn de verhalen van kinderen die de warme maaltijd of de lauwe lammetjespap niet 'bliefden'

maar deze figuurlijk en soms zelfs letterlijk door de strot kregen geduwd. Zo vertelt een voormalig bleekneusje: 'De pap kon ik niet weg krijgen, die kwam er weer uit. Het werd opgevangen en dan weer 'gevoerd'. Je neus werd dichtgeknepen, dus je moest wel slikken.'¹⁵

Wekelijks woog de koloniearts de kinderen in het bijzijn van de directrice. Voor de kinderen was dit een spannend moment. Wie niet voldoende was aangekomen liep aan het einde van de uitzendperiode het risico nog eens zes weken te moeten blijven. Op het toegenomen gewicht na, was het resultaat van de uitzending niet meetbaar. Vandaar dat uitzendverenigingen tot in de jaren zestig de nadruk legden op gewichtstoename. Met trots presenteerden zij in hun jaarverslagen niet alleen het gemiddeld toegenomen gewicht per kind, maar vaak ook het totaal toegenomen gewicht van alle uitgezonden kinderen samen, een hoeveelheid kilo's die bij grote verenigingen welhaast monsterlijke proporties aan nam.

Rust, reinheid en regelmaat Onder leiding van een vrijwilligster van de plaatselijke uitzendvereniging reisden de bleekneusjes per trein af naar het koloniehuis. Het afscheid van de ouders vond al op het

De pap kon ik niet weg krijgen

De wijzers van de klok bepaalden wat er gebeurde

station van vertrek plaats. Na aankomst controleerden de leidsters de kinderen op luizen, bepaalden zij het startgewicht en zetten de leidsters hen onder de douche. Voor veel kinderen was dit de eerste kennismaking met een dergelijke wasgelegenheid. De meesten waren thuis gewend zich bij gebrek aan een badkamer te wassen in een teil, hooguit eenmaal per week.

Het leven in een koloniehuis kende een ijzeren regelmaat; de wijzers van de klok bepaalden wat er gebeurde. Opstaan, wassen, ontbijten, spelen, de warme maaltijd, rusten en wandelen, alles vond plaats op vaste momenten. Zelfs het toiletbezoek was in veel koloniehuisen gereguleerd. Dit gebeurde op commando, waarbij leidsters velletjes wc-papier overhandigden wanneer zij het tijd vonden voor een grote boodschap. Veel kinderen moesten natuurlijk precies als ze niet mochten en omgekeerd.

Wandelen deden de kinderen bijna dagelijks. Met de leidster voorop liepen zij zingend in hoog tempo door het bos, de duinen of naar zee. 's Middags stond steevast een verplicht rustuur op het programma, bij mooi weer buiten, anders in halfopen lighallen of in de eigen slaapzaal. Wanneer de kinderen 's avonds naar bed moesten,

las de groepsleidster vaak nog even voor. Inslapen deden de kinderen vervolgens op de rechterzij. Niet zozeer om het hart te ontlasten, wat de leidsters de kinderen voorhielden, maar om kletsen tegen te gaan. Wie bedplasser was, moest voor het slapen gaan een sok aan het voeteneinde knopen, zodat de nachtzuster het kind op tijd kon wekken voor het toilet.

Het einde van de bleekneuzentijd

Na 1955 nam het aantal uitgezonden kinderen snel af. Er kwam ook een verschuiving in de doelgroep. Door de verbeterende levensomstandigheden verdwenen de traditionele bleekneusjes. Zij maakten plaats voor 'bleekzieltjes' en 'zenuwpeesjes': kinderen die niet lekker in hun vel zaten, slecht sliepen, slecht aten of die men voor even uit het onevenwichtige thuismilieu wilde halen.¹⁶ De indicatie *nervositas* verdrong asthenie definitief als belangrijkste reden om een kind voor uitzending aan te melden. Leidsters zagen zich steeds vaker geconfronteerd met onrustige kinderen, die klaagden over hoofd- of buikpijn. De traditionele koloniehuisen met de grote slaap- en eetzaal en het strikte regime bleken niet geschikt voor deze groep kinderen. Pedagogen en psychologen

Het eten staat klaar (vakantiehuis Baarn)

De goed bedoelde ijzeren discipline had een keerzijde

pleitten daarom voor kleinschaligheid en individuele begeleiding binnen kleine groepen.

Veel koloniehuisen wilden zich in de jaren zestig aanpassen aan de nieuwe tijd, maar hiervoor was nauwelijks geld beschikbaar. Omdat het belang van de kinderoitzending voor de volksgezondheid steeds kleiner werd, verdampte het maatschappelijk draagvlak voor het instituut. Ook de overheid zag de kinderoitzending in 1968 niet langer als een rijkstaak. Vijf jaar later draaide het ministerie van Volksgezondheid definitief de subsidiekraan dicht. Hiermee was het doodsvonnis voor de meeste koloniehuisen getekend.¹⁷

Besluit Het lange termijneffect van de kinderoitzending op de gezondheidstoestand van uitgezonden bleekneusjes is moeilijk na te gaan. Wel is zeker dat de uitzending haar sporen heeft achtergelaten bij de kinderen. Veel voormalige bleekneusjes denken met plezier terug aan het verblijf in het koloniehuis. Anderen kokhalzen daarentegen nu nog bij de geur van warme melk

of hebben nachtmerries die ze terugvoeren naar die verschrikkelijke weken in Egmond of op Schier. In *Bleekneusjes*, een prachtig boek over de geschiedenis van de vakantiekolonies in Nederland, doorweven met ervaringen van voormalige koloniegangers, schemeren opvallend veel onprettige ervaringen door. Ook op de website www.vakantiekolonie.nl, waarop naast foto's veel persoonlijke herinneringen staan van voormalige bleekneusjes, is veel onverwerkt leed terug te vinden. Velen hebben het verblijf in een kolonie niet als een feest ervaren. De ongetwijfeld goedbedoelde ijzeren discipline, ver van thuis, had een keerzijde die diepe, rafelige wonden heeft geslagen. **L**

Literatuur

Bos, A.C. (1899). *Gezondheids-Kolonies. Eene bijdrage tot de verbreiding van de kennis dezer instellingen van maatschappelijk belang*. Egmond aan Zee: Egmond's Snelpersdrukkerij.

Coronel, S. Sr. (1882a). Herstellingsoorden voor verzwakte minvermogene kinderen in het buitenland. *Nederlandsch Tijdschrift voor Geneeskunde* 18, 533-541.

Coronel, S. Sr. (1882b). Herstellingsoorden voor ziekelijke minvermogene kinderen in het binnenland. *Nederlandsch Tijdschrift voor Geneeskunde* 18, 549-564.

Fuchs, F.M. & Simons, W.J. (1977). *Ter wille van het kind. Vijfenzeventig jaar Centraal Genootschap voor Kinderherstellingsoorden 1901-1976*. Naarden: Strengholt.

Meij, H. van der (1908). *Gezondheids- en vakantiekoloniën in Nederland*. Zwolle: J.J. Tijl.

Mettrop, G.G.J. (1945). *De kinderoitzending in Nederland. Een kritische studie*. Nijkerk: Callenbach.

Swankhuisen, M., Schweizer, K. & Stoel, A. (2003). *Bleekneusjes. Vakantiekolonies in Nederland 1883-1970*. Bussum: THOTH.

Wayenburg, G. van (1923). Uitzending van kinderen naar buiten. *Tijdschrift voor Sociale Geneeskunde* 1, 139-141.

Noten

- 1 Coronel, 1882a, 540.
- 2 Ibid., 541.
- 3 Coronel, 1882b, 564.
- 4 Ibid.
- 5 Swankhuisen, Schweizer & Stoel, 2003, 20.
- 6 Ibid., 16.
- 7 Ibid., 20.
- 8 Ibid., 58.
- 9 Ibid.
- 10 Ibid., 31.
- 11 Bos, 1899, 60.
- 12 Van Wayenburg, 1923, 140; Mettrop, 1945, 27.
- 13 Mettrop, 1945, 11
- 14 Ibid., 31.
- 15 Swankhuisen, Schweizer & Stoel, 2003, 124.
- 16 Fuchs & Simons, 1977, 103; Swankhuisen, Schweizer & Stoel, 2003, 161.
- 17 Swankhuisen, Schweizer & Stoel, 2003, 165.

De tentoonstelling *Ieder Kind is Speciaal* over het speciaal onderwijs in Nederland geeft een inkijk in het onderwijs aan kinderen met extra zorgbehoeften. Inmiddels verouderde en nieuwe leermiddelen illustreren de geschiedenis van het onderwijs aan kinderen met een beperking. Daarnaast heeft fotografe Dana Lixenberg voor de tentoonstelling vijf kinderen met verschillende beperkingen geportretteerd. Deze kinderen nemen met begeleiding deel aan het reguliere onderwijs. Een van deze kinderen is de dertienjarige Milan. Hij heeft Gilles de la Tourette en ook ADHD. Het syndroom Gilles de la Tourette is vooral bekend door enkele specifieke verschijnselen zoals plotseling en ongecontroleerd praten, roepen en vloeken. Bij Milan uit de aandoening zich in ongecontroleerde bewegingen, vooral in dat vriendelijke en open gezicht. Milan bezoekt een reguliere school voor voortgezet onderwijs. 'Het kan, één zo'n jongen in de klas', erkent docent Nederlands Hans van den Willigen. Net heeft hij Milan een leesbeurt gegeven, en dat Milan dat spannend vindt, is te zien aan de verhevigde beweging in zijn gezicht na afloop. 'Maar twee moet je er niet hebben. Dan gaat het te veel ten koste van de rest.' Eigenlijk vindt hij Milan, net als de andere docenten, een aardige, lieve jongen. 'Maar je moet goed opletten dat Milan zijn huiswerk wel opschrijft in zijn agenda. Anders vergeet hij het.'

De tentoonstelling is nog tot en met 2 september 2007 te zien in het Nationaal Onderwijsmuseum in Rotterdam. Bij de tentoonstelling verschijnt het boek *Ieder kind is speciaal*.

Kinderen met beperkingen in regulier onderwijs met foto's van Dana Lixenberg en tekst van Volkskrantredacteur Robin Gerrits (ISBN13: 978 90 811488 1 8, € 19,50).

Foto pagina rechts: Milan

Foto volgende pagina: Een gesprek met Milan

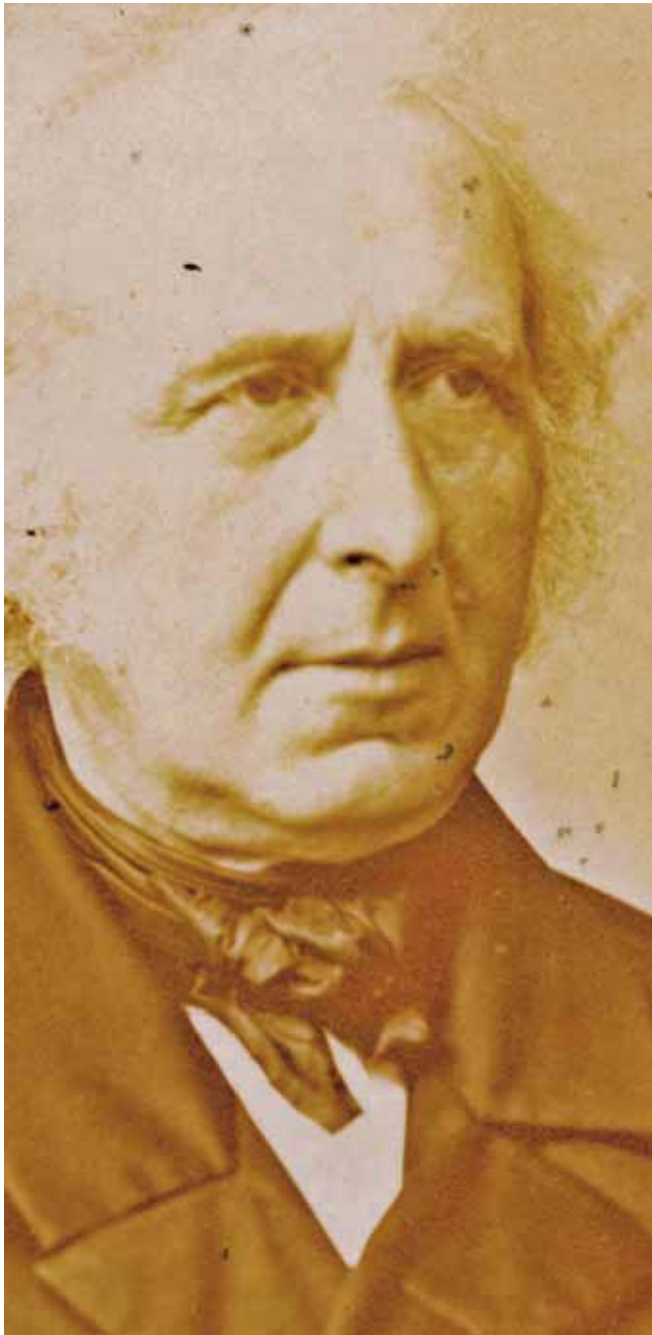

ABC
PERSONEEL
2005-2006

LOCATIE
TITEL
BANKWISMA

Leesles Vaderlandsliefde in de volksschool

Gerard van Wieringhen Borski

Marry Remery

Het onderwijs in de vaderlandse geschiedenis stond in de negentiende eeuw grotendeels in het teken van het bevorderen van de vaderlandsliefde. Een van de auteurs die daarvoor leerboeken vervaardigde was Gerard van Wieringhen Borski (1801-1869) met zijn *Geschiedenis des vaderlands* (1845), een leesboek voor de hoogste klas van de lagere school. ¹ Hij was een wetenschapper die op verschillende manieren betrokken was bij het onderwijs. Zo was hij van 1839 tot 1869 lid van de Zuid-Hollandse provinciale commissie van onderwijs en schoolopziener van het negende (later tweede) district in die provincie. ²

Eenvoud in inhoud en vormgeving

Geschiedenis des vaderlands heeft een eenvoudige uitvoering, telt 99 bladzijden en is klein van formaat (17 x 11 cm). Er komen geen illustraties in voor om de prijs laag te houden (dertig cent). De auteur verdeelde de leerstof in zes hoofdstukken, die in chronologische volgorde, de geschiedenis behandelen vanaf de vestiging van de Friezen tot de kroning van Willem II en zijn besluit tot droogmaking van de Haarlemmermeer (1840). Grotendeels was dit politieke geschiedenis, waarin grote figuren een rol speelden, zoals tot ver in de twintigste eeuw gebruikelijk was. Net als bij andere auteurs komt ook de Reformatie aan bod en de onderdrukking van protestanten in de Tachtigjarige Oorlog. In enkele, voor kinderen toch wel moeilijke en lange zinnen, beschreef hij hoe deze afscheiding van de rooms-katholieke kerk zijn beslag kreeg en de reactie van Karel V en Filips II daarop:

Schoolplaat van koning Willem I

'Allen, welke aan die afscheiding deelnamen, verkregen den gemeenschappelijken naam van Protestanten, wegens het inleveren van een Protest (plegtige verklaring) door eenige Duitsche Vorsten en Steden, die Luther aanhingen, tegen een besluit van den Rijksdag te Spiers in 1529, waarbij alle verdere uitbreiding van Luthers gevoelens voor ongeoorloofd verklaard en verboden werd. Ook in de Nederlanden vond de afscheiding van de Roomsche Kerk veel bijval. Karel gaf strenge verordeningen, volgens welke alle Protestanten, zonder toegevendheid of oogluiking, om het leven moesten gebracht worden.' ³

De stijl in het boekje is vrij zakelijk en beknopt, maar wel met oog voor details en soms beeldend taalgebruik. Zo schreef hij over de eerste bewoners:

'De mannen gingen gewoonlijk ter jagt of ter vischvangst; de vrouwen, door de kinderen en grijsaards geholpen, zorgden voor de kleding, het huiswerk en den akkerbouw. Het krijgvoeren behaagde allen uitermate. Voor den echten Batavier bestond er geene blijdere verwachting, dan eenmaal, na zijn dood, uit de bekkeneelen [schedels MR] van verslagene vijanden een vrolijken feestdrank te zullen drinken.' ⁴

Heldendaden van de geuzen onder aanvoering van Prins Willem van Oranje, die zijn huisraad en tafelzilver verkocht om een leger uit te rusten, passeren de revue zoals de inneming van Den Briel en de verovering van de Zilvervloot onder leiding van Piet Hein. Vele bladzijden zijn gevuld met oorlogsgeweld, ook het derde hoofdstuk over de bloeitijd. Het verval en de ondergang van de Republiek en de vernedering door de inlijving bij Frankrijk komen in het vierde en vijfde hoofdstuk aan bod. Tenslotte besloot Van Wieringhen Borski het laatste hoofdstuk met een loflied op de vooruitgang in handel en nijverheid, geboekt onder Koning Willem I en zijn opvolger en zoon Willem II, 'de held van Waterloo, Hasselt en Leuven'. Aardig is dat hij de meest recente geschiedenis, de afscheiding van België, beschreef vanuit zijn eigen ervaringen in Zeeland. ⁵

Didactiek De achtenveertig lessen konden in één schooljaar behandeld worden. De schrijver legde veel nadruk op de herhaling van de stof door middel van jaartallen in het 'tijdrekenkundig overzicht' achterin het boek. Dat bevatte bijzonderheden die 'het vaderland tot

eer en roem strekken' en zaken die van belang waren voor het dagelijks leven zoals de aanvang van het turfsteken in de veengronden in 1313 en de uitvinding van de verrekijker in 1608. Ook maakte hij melding van de voltooiing van het Stadhuis in Amsterdam in 1655 en de oprichting van de Maatschappij tot Redding van Drenkelingen in 1767. ⁶ Het is spijtig dat deze zaken nauwelijks worden uitgelegd in de rest van het boek.

De schrijver gaf ook geen uitvoerige didactische aanwijzingen. In zijn voorwoord volstond hij met de opmerking dat de verhalen voor zichzelf spraken als zij goed voorgelezen werden. Onderwijzers kregen wel de raad zich te onthouden van uitwijdingen tussendoor, zeker als die ook nog moraliserend waren:

'Elk Onderwijzer weet, dat het op goed lezen en wel begrijpen aankomt, en dat aan het einde van elke les eene indrukwekkende voorstelling der voorvallen meer afdoet, dan de gedurige inlassching van zedekundige opmerkingen.'⁷

Dat wil niet zeggen dat Van Wieringhen Borski geen belang hechtte aan de moraal. Integendeel, het ging in volksscholen vooral om de 'aankweeking van burgerdeugd' door het kind bekend te maken met de hoofdlijnen van de geschiedenis. Onwetendheid op dit gebied achtte hij schadelijk voor zowel het land als het kind.

Geschiedenisonderwijs Tot 1857 was geschiedenis geen verplicht schoolvak. Er was alleen wettelijk vastgelegd dat onderwijzers van de hoogste rangen 'enig begrip' van de geschiedenis moesten hebben. Wel groeide de belangstelling voor geschiedenisonderwijs. Kweekscholen voegden het aan hun programma toe. Zo vermeldde het reglement van de in 1840 in Delft gestarte opleidingsklas dat ook onderwijzers van de laagste twee rangen de 'eerste beginselen van aardrijkskunde en geschiedenis, vooral die van ons vaderland' moesten leren. ⁸ Geschiedenis werd een vak dat niet alleen op duurdere particuliere scholen voorkwam, maar ook in het armenonderwijs. Dat blijkt bijvoorbeeld uit boekenlijsten van Delftse weeshuisscholen uit 1844. ⁹ Deze bevatten zelfs leerboeken over de lokale geschiedenis van C. Bottelier, onderwijzer aan de Delftse gereformeerde Weeshuisschool.

Toen geschiedenis verplicht werd, veranderden ook de exameneisen voor leerkrachten. Van Wieringhen Borski schreef daarop een toelichting voorzien van litera-

tuurverwijzingen. ¹⁰ Ter voorbereiding op de examens en als vorm van bijscholing bespraken de onderwijzers in het schooldistrict van Van Wieringhen Borski in hun maandelijks vergadering van het onderwijzersgezelschap regelmatig leerstof over de vaderlandse geschiedenis.

Een erudiete en geliefde schoolopziener Van Wieringhen Borski was een belezen en geleerd man, die in 1825 promoveerde op een proefschrift over koloniën in de oudheid. Kort daarop werd hij rector aan de Latijnse school in Franeker, vijf jaar later aan die in Zierikzee. Ondertussen schreef hij een populair handboek over mythologie en hield hij lezingen over het belang van de geschiedenis voor het heden en dat van het huis van Oranje voor het land. ¹¹ In 1835 verhuisde Van Wieringhen Borski naar Delft om rector te worden van gemeentelijk gymnasium. Dit was zoals op vele andere plaatsen in verval door afnemende leerlingenaantallen. Hij vernieuwde de school door de verbetering van het leerplan en het vervaardigen van duidelijke richtlijnen. Zijn stadgenoten kregen in 1839 een door hem opgesteld pamflet over het herstel van de school en het nieuwe tijdperk dat het daardoor was ingegaan. ¹² Zijn betrokkenheid bij het onderwijs bleef niet onopgemerkt. In dat jaar werd hij benoemd als leraar Nederlandse Stijl- en Letterkunde aan de toenmalige Koninklijke Academie te Delft waar ingenieurs hun opleiding kregen. Daar besteedde hij veel aandacht aan literatuur. Zijn studenten voerden onder zijn leiding in de Stadsdoelen het toneelstuk Jozef in Dothan van Joost van den Vondel op. ¹³

Als schoolopziener was hij kritisch en bevlogen zoals blijkt uit verslagen van zijn bezochte scholen. ¹⁴ Hij stimuleerde de onderwijzers tot vernieuwingen en nadenken over de didactiek. Dit blijkt onder andere uit een rekenboekje volgens de leerwijze van Pestalozzi dat onder zijn naam uitkwam, maar geschreven was door een onzekere en bescheiden onderwijzer, die zijn naam niet vermeld wilde zien. ¹⁵ Van Wieringhen Borski stierf in het harnas. Nog veertien dagen voor zijn dood leidde hij een districtsvergadering van onderwijzers. De onderwijzerszangvereniging zong op zijn begrafenis het volgende treurlied:

'Nog dreunt de slag ons in 't gemoed,
Als 't onweer opgekomen,
Toen ons een man, zoo wijs als goed,
Werd door den dood ontnomen.

Maar, schoon de smart
Ons aller hart
Van rouw doet overstroomen,
Een diep gevoel,
Een heilig doel
Deed ons hier samenkomen.

Ontvang, o graf, dan in uw schoot
Het stoflijk deel eens braven,
Die in zijn stand, tot aan zijn dood,
Mocht woek'ren met zijn gaven.
Al daalt zijn lijk
In 't doodenrijk;
Al heeft hij ons begeven;
Zijn geest van de aard
Steeg hemelwaart
Tot d'oorstrooming van zijn leven.
Ja, zijn assche rust' in vreë;

Maar zijn geest blijv' in ons leven!
Daar voorzeker is de beë,
Die op ieders tong mag zweven:
Trouw wordt dan de taak volbracht,
Die ons in het leven wacht.

Treuren wij, 't is niet als zij,
Wien geen hoop meer is gebleven;
Eens toch zullen wij, als hij,
Door den dood gaan tot het leven.
Zalig, die dit heil verwacht:
Lieve doode, goeden nacht!' ¹⁶

Hoofdonderwijzer W. van Es hield namens zijn collega's een hartelijke toespraak. De familie van de overleden schoolopziener verkocht enkele maanden later zijn indrukwekkende boekenbezit van 2610 werken. ¹⁷

Literatuur en bronnen

Archief van de Curatoren van de Latijnse school en regenten van het fraterhuis en het stedelijk gymnasium. Gemeentearchief Delft, archiefnummer 124.

Archief van de Plaatselijke schoolcommissie in Delft 1812-1920. Gemeentearchief Delft archiefnummer 106.

Bottelier, C. (1840). *Beknopte geschiedkundige en plaatselijke beschrijving der stad Delft*. Delft: J. de Groot.

Catalogus van de Verkoop van 19-23 oktober 1869 van eene fraaije verzameling boeken in Delft. Gemeentearchief Delft.

Overzichten van de godsdienstige en zedekundige leesboeken op de openbare scholen in Noord- en Zuid-Holland (1844). Rijksarchief Haarlem. Archiefnummer 3061, inv. nr. 1825.

Reglement van eene Kweekschool voor onderwijzers van den vierden Rang, onder het bestuur der Commissie van Directie van Stadsscholen binnen Delft (1840). Archief van de plaatselijke School-

commissie, Gemeentearchief Delft, archiefnummer 106, inv. nr. 7.

Rijksschooltoezicht in Zuid-Holland 1801-1857. Nationaal archief, archiefnummer 3.12.01

Vletter, A. de (1869). *Ontboezeming van de Onderwijzers Zangvereeniging Amicitia, te Delft bij het graf van den weled. zeergel. heer Dr. G. van Wieringhen Borski, Rector van het gymnasium en Schoolopziener in het 2de school district van Zuidholland. Overleden 2 Februari 1869*. Delft: Van Oel.

Wieringhen Borski, G. van (1831). *Handleiding tot de mythologie voor het onderwijs in de gymnasiën*. Zierikzee: Van de Velde Olivier.

Wieringhen Borski, G. van (1831). *Blik op den verledenen, tegenwoordigen en toekomstigen toestand des Vaderlands*. Zierikzee: Van de Velde Olivier.

Wieringhen Borski, G. van (1839). *Aan mijne stadgenooten bij de herstelling van het Stedelijk Gymnasium*. Delft: Bruins.

Wieringhen Borski, G. van (1844). *Handleiding tot het aanvankelijk*

onderwijs in de cijferkunst, volgens de beginselen der getalleer uitgegeven ten dienste der lagere scholen. Leyden: Du Mortier en Zoon.

Wieringhen Borski, G. van (1845; 2de en 3de druk in 1855 en 1863). *Geschiedenis des Vaderlands. Een Leesboek in XLVIII Afdeelingen voor de hoogste klasse der volksscholen*. Amsterdam: Ten Brink & De Vries.

Wieringhen Borski, G. van (1864). *Met Oranje, Nederland; door Oranje de Nederlandsche volksoverwinning; herinnering aan het halve-eeuwsfeest van Neêrlands met volksoverwinning gekroonde herstelling*. Schiedam: Roelants.

Wieringhen Borski, G. van (1866). *De programma's voor de acten van bekwaamheid tot het geven van lager schoolonderwijs*. Schiedam: Roelants.

Wijnmalen, T.C.L. (1871). *Levensberigt van dr. Gerard van Wieringhen Borski. Jaarboek van de Maatschappij der Nederland-sche Letterkunde*. Den Haag: Maatschappij der Nederlandse Letterkunde, 53-76.

Noten

- 1 Van Wieringhen Borski, 1845. Dit boek staat integraal op www.onderwijsmuseum.nl.
- 2 Wijnmaalen, 1871, 53-76.
- 3 Van Wieringhen Borski, 1845, 11-12.
- 4 Ibid., 1-2.
- 5 Ibid., 88-96.
- 6 Ibid., 96-98.
- 7 Ibid., Voorberigt.
- 8 Reglement, 1840, artikel 5g.
- 9 Overzichten, 1844.
- 10 Van Wieringhen Borski, 1866, 26-28.
- 11 Ibid., 1831a; 1831b; 1864.
- 12 Ibid., 1839, 1-16.
- 13 Archief van de Curatoren van de Latijnse school.
- 14 Archief Rijksschooltoezicht in Zuid-Holland, 1801-1857.
- 15 Van Wieringhen Borski, 1844, VI-VII.
- 16 De Vletter, 1869.
- 17 Catalogus, 1869.

Sporen van scholen Maatschappij tot Nut van 't Algemeen

Gevelsteen in het pand waar het Nut begon

In Noord-Hollandse plaatsje Edam begon in 1784 de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen. De stichters waren vader en zoon Jan en Martinus Nieuwenhuysen, respectievelijk doopsgezind predikant en arts. Het pand waar het allemaal begon, een woonhuis met een mooie trapgevel, is gevestigd aan een plein waarvan de naam Kaasmarkt is veranderd in Nieuwenhuijzeplein. Deze maatschappij heeft veel betekend voor het onderwijs. Meer nog dan de wetenschappelijke genootschappen was ze gericht op de dagelijkse onderwijspraktijk en het mobiliseren van talent onder leerkrachten. Dat deed ze door het uitschrijven van prijsvragen, uitgeven van boeken over het onderwijs en school- en leesboeken en het schrijven van rapporten. ¹

Denkbeelden De openingszinnen van de oprichtingscirculaire geven een aardig beeld van de intenties van deze maatschappij:

'Elk weldenkend Nederlander, die een weezenlijk belang in den bloei en welstand van zijn vaderland stelt: die overweegt, wat een mensch, een christen aan zijne natuurgenoeten, aan zijne medechristenen verschuldigd is, moet een teeder medelijden over den staat des gemeene man in ons vaderland gevoelen. Onkunde in verscheidenen nuttige wetenschappen heeft onder veelen onzer handwerkende landgenooten plaats (...). Het zij nochtans verre van ons te denken, dat er onder de gemeenen handwerkslieden onzes vaderlands geene verstandige, braave en godsdienstige burgers en deugdzaame christenen gevonden worden. De ondervinding spreekt in dit geval te duidelijk, dan dat wij hieraan zouden twijfelen, daar veelen onder hen ten voorbeelde en ter beschaaming van sommige rijken en vermogenden strekken.'

Het huis in Edam waar sinds 1784 het landelijk secretariaat is gevestigd

Deze analyse leidde tot de volgende conclusie: 'Het is ons niet onwaarschijnlijk voorgekomen, dat deze onkunde en daar uit veel tijds voortvloeiende zedenloosheid onder den gemeenen man, en dus onder zeer nuttige leeden onzer maatschappij, dikwerf meer uit onvermogen dan uit kwaadwilligheid kan voortkomen.'²

Er was veel onkunde die tot zedeloosheid leidde, maar dat was niet aan mensen zelf te wijten. Daarom moest de school een spilfunctie vervullen in het opvoeden tot goed burgerschap en de bestrijding van onwetendheid. Het Nut probeerde daartoe alleen al door haar organisatiestructuur de gewone man en niet in de laatste plaats de onderwijzers zelf bij zijn activiteiten te betrekken. Het Nut wilde een beweging zijn van onderaf. Vele steden kregen hun eigen Nutsdepartement dat vergaderingen belegde om over onderwijs- en andere nuttige zaken door te spreken. Daarbij kon het gaan om het onderwijs zelf maar ook om allerlei andere initiatieven ten aanzien van volksopvoeding. Spaarbanken om de spaarzaamheid te bevorderen, bibliotheken om de leeslust aan te sporen en bewaarscholen om jonge kinderen op te vangen als hun moeder moest werken. Tekenend voor de betrokkenheid op het onderwijs was dat de Maatschappij Nederlands eerste kweekschool voor onderwijzers oprichtte (Haarlem, 1793): het onderwijs kon niet verbeteren als de leerkrachten niet goed waren opgeleid.

Het Nut had zich in 1795 al zo waar gemaakt, dat de na de politieke omwenteling ingestelde Nationale Vergadering bij de maatschappij aanklopte om een blauwdruk te leveren voor de noodzakelijke onderwijs-hervormingen. Het rapport dat daaruit voortvloeiende kon in 1796 aangeboden worden aan de Nationale Vergadering en verscheen in 1798 in druk.³ Dit vormde een belangrijk document voor de onderwijsvernieuwingen en -wetgeving in de jaren 1801-1806.

Prijsvragen Prijsvragen vervulden een centrale rol in de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen. Deze schreef ze uit om de pedagogische vertrekpunten verder te exploreren, maar vooral ook om het instrumentarium te verwerven dat nodig was voor de praktische uitvoering ervan. De nieuwe school had leermiddelen nodig, lesstof en leerboeken. Er was behoefte aan praktische adviesliteratuur in de vorm van volkshandboeken en volksleesboeken om ouders voor te lichten over de juiste stijl van opvoeden en volksverlichting in bredere zin te realiseren. Op al deze onderdelen ontplooipte het Nut activiteiten.

Voor het lager onderwijs stond de maatschappij een serie leerboeken voor ogen die de gehele leerstof van de lagere school bestreek: lezen, schrijven, rekenen, zingen, en zaakvakken als aardrijkskunde, geschiedenis, economie en natuurlijke historie. Bovendien was er behoefte aan lesstof die de leerlingen vertrouwd maakte met de maatschappelijke en christelijke deugden, die zo nadrukkelijk waren opgevoerd als de nieuwe burgerlijke en religieuze grondslagen van de school van 1806. Ook moest de pedagogisch-didactische inrichting van de school worden verhelderd door onderwijzers van handboeken te voorzien.⁴

Om dit programma ten uitvoer te brengen schreef het Nut talloze prijsvragen uit. Het waren in de eerste plaats praktijkdeskundigen die in de verhandelingen het woord voerden: schoolhoofden, kostschoolhouders, schoolopzieners, onderwijzers, predikanten, artsen, allemaal mensen die beroepsmatig betrokken waren bij het onderwijsveld en bij de leefwereld van het gewone volk. Tussen 1786 en 1846 verschenen 52 prijsverhandelingen, waaronder leerboekjes ten behoeve van het lees-, taal- en rekenonderwijs en voor de vakken geschiedenis, aardrijkskunde en natuurkunde, liederenbundels voor het zangonderwijs, zedenkundige leesboekjes, bijbelse verhalen in de kindertaal en lesmateriaal ter bevordering van de 'gezellige deugden'.⁵ Als toelichting op de nieuwe leerwijze verscheen al in 1794 een uitvoerige prijsverhandeling over de beste manier van straffen en belonen van de hand van Jacob Hendrik Floh, waarin hij het prestatiebevorderende gebruik van de 'ambitie en naijver' uitvoerig beschreef. Zijn voorstellen werden overgenomen in

de Algemeene Schoolorde die was toegevoegd aan de onderwijswet van 1806.⁶ Intussen hield het Nut de discussie over de nieuwe school gaande door prijsvragen uit te schrijven over de positieve en negatieve effecten van de nieuwe schoolpraktijk en over internationale ontwikkelingen op dit gebied. In 1820 verscheen een uitvoerige studie van de hand van schoolopziener Hans Willem Visser over de vraag naar een vergelijking tussen de 'Bell-Lancastersche schoolinrichting', een instructietechniek waarmee één onderwijzer honderden kinderen tegelijk kon onderwijzen en die op dat moment furore maakte in het armenonderwijs in Engeland, Frankrijk en de VS, en de klassikale leerwijze in Nederland. De Nederlandse aanpak won het glansrijk in de analyse van Visser.⁷ Daarnaast genereerde het prijsvragensysteem een grote hoeveelheid geschriften voor het gewone volk. Er verschenen boekjes over de plichten van handwerkslieden en dienstboden, van huisvaders en huismoeders, over de natuurlijke opvoeding van jonge kinderen en over de schadelijke effecten van bijgeloof en kwakzalverij. Ook publiceerde het Nut een gezondheidsleer voor het volk, evenals boekjes met titels als volksscheikunde, volksmeetkunde en volkswiskunde.

Betekenis tot op heden De Maatschappij tot Nut van 't Algemeen is alle jaren tot op heden actief gebleven. Nog steeds bestaan er plaatselijke afdelingen. In de twintigste eeuw maakte het Nut zich sterk voor de wetenschappelijke beoefening van de pedagogiek.

Literatuur

Brender à Brandis, G. (1798).

Algemeene denkbeelden over het nationaal onderwijs.

Amsterdam: Maatschappij tot Nut van 't Algemeen.

Helsloot, P.N. (1984). 'De

Nutsbeweging. Een geschiedenis van 200 jaar volksontwikkeling.

Met bijdragen van A.J. Wichers en P. Krom Jr.'. In W.W. Mijnhardt & A. J. Wichers (red.). *Om het algemeen volksgeluk. Twee eeuwen particulier initiatief 1784-1984.*

Gedenboek ter gelegenheid van het tweehonderdjarig bestaan van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen (3-187). Edam:

Maatschappij tot Nut van 't Algemeen.

Huizinga, J. (1934). *1784-1934.*

Gedenboek Maatschappij tot Nut van 't Algemeen.

Amsterdam: Centraal Station.

Lenders, J. (1988). *De burger en de volksschool.*

Nijmegen: Sun.

Mijnhardt, W.W. &

Wichers, A.J. (red.). Om het algemeen volksgeluk. Twee eeuwen particulier initiatief 1784-1984.

Gedenboek ter gelegenheid van het tweehonderdjarig bestaan van de Maatschappij tot Nut

van 't Algemeen (3-187).

Edam: Maatschappij tot Nut van 't Algemeen.

Stilma, B. (2002). Edam en de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen. *De school anno 20 (1), 17-21.*

Visser, H.W.C.A. (1820).

'Verhandeling over de volstrekt noodzakelijke kundigheden, welke in de openbare en armenscholen in het Koninkrijk der Nederlanden behooren medegedeeld te worden, en de beste leerwijze voor dezelve, benevens eene vergelijking daarvan met de Bell-Lancastersche schoolinrichting in Engeland.' In *Werken*

der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen. Eerste Verzameling. Stukken betreffende het schoolwezen. 1788-1834. XI. Leiden: Du Mortier

Noten

- 1 Stilma, 2002, 17-18.
- 2 Huizinga, 1934, 27; geciteerd in Stilma, 2002, 20-21.
- 3 Brender à Brandis, 1798.
- 4 Helsloot, 1984, passim.
- 5 Mijnhardt & Wichers, 1984, 398-401.
- 6 Lenders, 1988, 183.
- 7 Visser, 1820, 164-168.

Tien jaar Schoolmuseum Schooltijd in Terneuzen

Op diverse plaatsen in Nederland wordt historisch onderwijsmateriaal verzameld en gepresenteerd. Dat kan soms onderdeel zijn van een streekmuseum waarin een schoolklas uit de (meestal) negentiende of begin twintigste eeuw is ingericht, vaak met schoolplaten en een schoolbord aan de wand. Ook tref je vaak een vitrinekast aan met daarin enkele opgezette vogels, oude schoolboekjes, schrijfmateriaal, foto's en nog vele andere schoolse zaken. Na verloop van tijd barsten sommige van deze schoolklasjes uit hun voegen. Dat is vaak het gevolg van enthousiaste vrijwilligers, die het klasje aantrekkelijk in stand weten te houden en er daarnaast in slagen een continue stroom van 'nieuw' oud schoolmateriaal binnen te halen. De openingstijden zijn meestal beperkt tot woensdagmiddag en zaterdagmiddag en in de zomermaanden tot wat meer middagen. Op een gegeven moment is de limiet bereikt: er kunnen geen spullen en geen bezoekers meer bij tenzij men gaat uitbreiden... en dat is vaak niet haalbaar en betaalbaar. Maar als alle windvanen goed staan, en er voldoende lokale sponsors te vinden zijn, kan het soms toch gebeuren dat er plaatselijk een heus eigenstandig schoolmuseum van de grond komt. Zo moet het ongeveer ook gegaan zijn met het museum Schooltijd in Terneuzen.

De opening van Schooltijd was op 9 juli 1997. De website <http://people.zeelandnet.nl/opcvdmaas/> vermeldt daarover:

'Een paar mensen in Terneuzen meenden er goed aan te doen, een museumpje te beginnen met allerlei oude schoolmaterialen. De collectie bestaat uit diverse schoolbankjes, leesplankjes, letterdozen, wandplaten van aardrijkskunde, geschiedenis en de natuur, schrijfschriften, pennen, inktpotten, inktflessen, leien, griffels, griffeldozen, pokkenbriefjes van 1870, kasboek van 1858, telraampjes, prentenboeken, de plak, de ezel, boekjes van Ot en Sien, Pim en Mien, getuigschriften van 1878, stempels, schoolfoto's, houten breukenappels, fröbeldozen, handwerkjes, kinderspeeltjes zoals tollen, knickers, kleppers, bikkels, rekenkasten, telramen en houtenschooltassen, enz.'

De website van het museum is eenvoudig maar aantrekkelijk van opzet. Via vijf ingangen krijg je uiteenlopende informatie over wat er te zien is, waar het museum is gevestigd en wie de sponsors zijn. Meest interessant vind ik de ingang met de serie foto's van de museumverzameling, die een voor een over het beeldscherm voorbijtrekken. Het is maar hoe je het bekijkt, maar het is teveel en tekort. Men wil teveel (alles?) laten zien in een te kleine ruimte. Deze fotoreportage op afstand toont een rijke diversiteit aan schoolmaterialen in een wel erg dichte opstelling. Niettemin vind ik dit 'inkijkje' in het museum zeker uitnodigend genoeg om daar ter plekke in Terneuzen eens een kijkje te gaan nemen!

Siebre Miedema en Gerdien Bertram-Troost (red.) (2006).

Levensbeschouwelijk leren samenleven: Opvoeding, Identiteit & Ontmoeting.

Zoetermeer: Meinema, 256 blz, ISBN 90 211 4121 3

Onder invloed van de secularisering van de maatschappij in de tweede helft van de twintigste eeuw kwam de godsdienstige identiteit van confessionele scholen onder druk te staan. Uit eigen ervaring weet ik dat begin jaren zeventig een niet-gelovige zonder bezwaar aan de slag kon op een katholieke school. Stilzwijgend ging ik er vanuit dat de oorspronkelijke godsdienstige identiteit van het bijzonder onderwijs wel zou verwateren. Schudde het christelijk onderwijs onder invloed van de algehele ontzuiling niet zijn dogmatische veren af? Niets blijkt minder waar. De toename van andersgelovigen noopte sinds het begin van de jaren negentig juist tot herijking van het begrip 'identiteit'. Bovendien groeide ook bij het openbaar en algemeen-bijzonder onderwijs belangstelling voor dit thema. Deze bundel vormt het tastbare bewijs van een levendige discussie over dit onderwerp. Voor mij ligt de neerslag van dertien jaar (1993-2006) onderzoek van de Hendrik Piersonleerstoel voor Christelijk Onderwijs; een bijzondere leerstoel aan de Faculteit der Psychologie en Pedagogiek van de Vrije Universiteit Amsterdam.

In zijn inleiding pleit Miedema voor een meerdimensionale duiding van het begrip identiteit, niet slechts levensbeschouwelijk, maar ook onderwijskundig en pedagogisch-organisatorisch. De godsdienstige dimensie vormt zijns inziens een integraal onderdeel van het geheel van de school. Drie thema's staan in deze bundel centraal. Deel een behandelt vanuit verschillende invalshoeken zowel theoretische als praktische invullingen van religieuze en morele opvoeding in heden en verleden. Het tweede deel schenkt aandacht aan de veranderende identiteit van scholen en levensbeschouwelijke identiteitsontwikkeling van leerlingen. Ten slotte komen

theoretische en praktische invullingen van levensbeschouwelijk onderwijs in een multiculturele en multi-religieuze samenleving aan bod. De zestien hoofdstukken bieden een staalkaart van de huidige stand van de wetenschap op het terrein van levensbeschouwelijke opvoeding. De ideeën van Dewey, Korczak en Arendt over morele opvoeding krijgen een plaats naast onder meer voorstellingen van kleuters over God, levensbeschouwelijk diversiteit op scholen voor voortgezet onderwijs en de ontwikkeling van het Joods onderwijs in Nederland.

Het is een stimulerende bundel over een belangrijk actueel thema, die aantoont dat de discussie erover nog in volle gang is. Door de werkelijkheid met de neus op de feiten gedrukt, onderzoekt het confessionele onderwijs zijn karakter. De strenge dogmatiek is verlaten en dit boek houdt een sympathiek pleidooi voor ruime aandacht in het godsdienstpedagogische gebied voor een combinatie van burgerschapsvorming met levensbeschouwelijk vorming. Deze publicatie roept ook vragen op, want hij biedt zo'n ruim scala aan thema's, dat elk onderwerp maar kort aangestipt kan worden. De vele literatuurverwijzingen in de voetnoten vergemakkelijken een bredere oriëntatie. [L](#)

Essen, M. van (2006). *Kwekeling tussen akte en ideaal. De opleiding tot onderwijzer(es) vanaf 1800.*

Amsterdam: SUN, 440 blz, ISBN 90 850 268 3

Van Essen heeft een boek gemaakt met een gezonde mix van wetenschappelijke ambitie, energie en durf. Het vormt een krachtige afsluiting van haar loopbaan als bijzonder hoogleraar genderstudies aan de Universiteit van Groningen. Haar intensieve en langdurende belangstelling voor de opleiding van onderwijzeressen en leraressen, met inbegrip van de mannelijke onderwijsgevenden, gaat zelfs nog langer terug dan haar proefschrift over de professionalisering van Nederlandse onderwijzeressen in de eerste helft van de negentiende eeuw (*Onderwijzeressen in Niemandsland*, 1985). Hoewel ze gepast afstand houdt, komt haar zorg en passie voor een degelijke opleiding van onderwijsgevenden ook in dit boek weer duidelijk tot uitdrukking. Het lijkt me daarom ook onwaarschijnlijk dat haar aanstaande pensionering, ceremonieel gemarkeerd door een emeritaatslezing op donderdag 25 januari 2007, ook werkelijk een einde maakt aan haar belangstelling voor actueel-historische ontwikkelingen van het leraarsberoep.

Kwekeling tussen akte en ideaal biedt een brede en deels nieuwe kijk op de ontwikkeling en opleiding van de jonge onderwijsgevenden in spé. Het is een geslaagde poging tot integrale geschiedschrijving van de opleiding van onderwijsgevenden, vanuit een relatief nieuw perspectief: de positie, leef- en belevingswereld van de 'kwekelingen'. De algemeen politieke en religieuze context met zijn wettelijke en financiële bepalingen aangevuld door uitdrukkelijk kerkelijke invloeden bepaalden het speelveld van deze jonge lieden. In eigen kring tooiden zij zich met namen als: 'kwakken', 'kwikken', 'norren', 'peeckels', 'mosschen' of 'bakkelingen'.

Van Essen baseert zich op een rijk gevarieerd arsenaal van bronnen. Naast de gebruikelijke, al dan niet historische deelstudies, artikelen en rapportages over aspecten van de onderwijzersopleidingen, maakt Van Essen aanvullend gebruik van persoonlijke verhalen, cartoons, tekeningen en gedichten uit dagboeken, kweekschoolkrantjes, gedenkboeken en opleidingsboeken. Daarnaast put Van Essen ook nog uit eigen bron, voornamelijk een enquête uit 1994 waaraan bijna drie honderd oud-kwekelingen hebben deelgenomen die tussen 1920 en 1968 ergens in Nederland een opleiding tot onderwijzer(es) hebben genoten. Dit alles heeft geleid tot een kloek boek met een prima verzorgde lay out, aansprekende illustraties en met vlotte hand geschreven. Kortom, het is een lust om te lezen met veel oogstrelende illustraties. Een DVD met twee filmpjes uit de oude doos van het kweekschoolleven in de jaren dertig en veertig van de twintigste eeuw, zijn als toetje aan boek toegevoegd.

Op boeiende wijze schetst Van Essen hoe deze jonge garde, onderscheiden naar sekse en levensbeschouwing, in vele varianten werd voorbereid op het nobele beroep van onderwijsgevende. In de negentiende eeuw waren deze jongens en meisjes soms niet ouder dan tien tot twaalf jaar; naarmate de twintigste eeuw vordert zijn het zeventien- à achttienjarigen die aan de Pedagogische Akademie hun opleiding tot onderwijzer(es) beginnen.

Deze leeftijdsverschuiving is zowel illustratie als resultaat van de individuele en maatschappelijke emancipatie van de kwekeling. Behalve de ontluikende vrijheidsdrang die de jeugd eigen is, hebben de geleidelijke democratisering en ontkerkelijking van de samenleving een steentje bijge-

dragen aan de mondigheid en zelfstandigheid van de kwekeling. Het prototype van de kweekschool bleef tot in de jaren zestig van de twintigste eeuw nagenoeg onveranderd het gesloten bolwerk waar in afzondering werd gewerkt aan het 'kweken' van modelmeesters en modeljuffen. Sporadisch ontvlamde er wel eens een kwekeling, kansloos proberend het strikte regime te ontduiken. Zeer beducht was de directie voor ongecontroleerde contacten met de buitenwereld. Iedere invloed van buitenaf, van welke persoonlijke of politiek-maatschappelijke aard dan ook, zag men als een bom onder het systeem. Contacten van kwekelingen met personen van het andere geslacht waren streng verboden. De directie maakte korte metten met 'rebels gedrag'. Verrassend succesvol was het initiatief van een aantal Haarlemse bakkelingen aan het eind van de negentiende eeuw om door middel van het blad *Baknieuws* ook landelijk een stem te geven aan het kwekelingenbestaan. Kweekschooldirecties zagen snel het gevaar van georganiseerde rebellie en regisseerden een effectief tegenoffensief. Dat was het geval met de 'affaire-Rodbard' (1903) op de Apeldoornse meisjeskweekschool. Rodbard was een onderwijzeres op de daaraan verbonden 'leerschool'. Zij wilde als socialiste niet meedoen aan de viering van de verjaardag van de koningin met de schoolkinderen. Dit conflict was explosief van aard mede gezien tegen de achtergrond van de politieke onrust van de landelijke spoorwegstaking. Politiek geladen incidenten, hoe klein ook, stimuleerden de kweekschoolwereld tot striktere maatschappelijke afzondering en afzijdigheid. In de loop van de jaren zestig werd in steeds bredere kring ingezien dat dit concept van de gesloten vesting echt niet langer houdbaar was. Binnen een sfeer van hervormingsgezindheid brak niettemin in januari 1970 daadwerkelijk een revolte los in Beverwijk. Kwekelingen van de eerste (katholieke) kweekschool namen er het gebouw en het bestuur in handen om de school te 'bevrijden' van de te knellende banden van de traditionele bestuurders.

Op deze plaats kan ik niet nalaten hierbij twee opmerkingen van persoonlijke aard te maken. Bij die Beverwijkse taferelen ben ik als kwekeling direct betrokken geweest. Ten eerste stel ik vast dat deze gebeurtenis, naast veel aangename en onaangename ervaringen, voor mij hoe dan ook een toppunt van politiek-maatschappelijke vor-

ming is geweest. Achteraf gezien was het een optimale invulling van het toen nog nieuwe kweekschoolvak CUMA (Culturele en Maatschappelijke vorming) waarmee de toenmalige docenten nog nauwelijks raad wisten. Mijn tweede opmerking betreft de onjuiste opmerking (p.334) dat wij als 'bezettters', waaraan overigens ook een aantal ouders van kwekelingen deelnamen, ieder honderd gulden boete is opgelegd door de Haarlemse rechtbank. Van Essen heeft dit onjuiste bericht correct overgenomen uit een publicatie van een toenmalige tegenstrever. Feit is dat deze rechtzaak in zijn geheel is geseponeerd en er geen veroordelingen hebben plaatsgevonden.

Over het geheel genomen weet Van Essen met passend gevoel, inzicht en overzicht veel historisch continue dilemma's en tegenstrijdigheden te belichten waarmee het beroep van leerkracht behept is. De epiloog staat naar mijn smaak wat te weinig in het perspectief van de kwekeling, PABO-student of LIO (leraar in opleiding), in vergelijking met het opleidings- en opleidersperspectief. De (gebrekkige) status van de onderwijsgevende, en van de vrouwelijke onderwijsgevende in het bijzonder, blijft een terugkerend onderwerp van frustratie, zorg en aandacht. De kloof tussen de ideale opleiding, ideale onderwijsgevende en wat hiervan in de praktijk terecht komt blijft ook onverminderd onderwerp van discussie en debat. Opleidingen worstelen sinds jaar en dag om een verstandige en handelbare mix te vinden tussen persoonsvorming, voldoende vakkennis, didactische kennis en praktische vaardigheidsoefening. Dat heeft Van Essen met dit werk op fraai historiserende wijze duidelijk gemaakt.

TENTOONSTELLINGEN

WAAR BEN IK?

AARDRIJKSKUNDE IN KAART

GEBRACHT

07.10.2006 t/m 24.06.2007

De tentoonstelling geeft op spectaculaire wijze een overzicht van het verleden, heden en de toekomst van het aardrijkskundeonderwijs. Zij kwam tot stand in samenwerking met het Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap. Speciaal voor leerlingen van 10 tot 15 jaar, is er een educatief programma 'Check in, Check out' ontwikkeld met als thema reizen.

VERDWENEN NEDERLAND

OP REIS MET OUDE

SCHOOLWANDPLATEN

15.12.2006 t/m 30.09.2007

De bezoeker wordt in deze tentoonstelling meegenomen op een rondreis door vooroorlogs Nederland aan de hand van de aardrijkskundige wandplaten van J.B. Wolters en P. Noordhoff. Naast de schoolplaten zijn er ook recente foto's van dezelfde locaties te zien. Zo wordt in één blik duidelijk wat er in de loop van een eeuw veranderd is!

IEDER KIND IS SPECIAAL

SPECIAAL ONDERWIJS IN NEDERLAND

03.02.2007 t/m 02.09.2007

Ieder Kind is Speciaal geeft een overzicht van het onderwijs aan kinderen met een grotere behoefte aan zorg dan de doorsnee leerling. Oude en nieuwe leermiddelen

illustreren de geschiedenis van het onderwijs aan kinderen met een beperking. Om de hedendaagse situatie in beeld te brengen heeft fotografe Dana Lixenberg als onderdeel van de tentoonstelling vijf kinderen met verschillende beperkingen geportretteerd, die met goede begeleiding aan het regulier onderwijs deelnemen.

GOMARIUS MES

ONDERWIJZER, SCHRIJVER

EN SCHOOLMEUBELFABRIKANT

26.10.2006 t/m 30.04.2007

Deze tentoonstelling toont boeken, documenten en foto's van Gomarius Mes. Hij was de oprichter van de schoolmeubelfabriek Kooijmans Mes die vandaag de dag nog bestaat onder de naam Eromes.

ACTIVITEITEN

OPENING

TENTOONSTELLING

VAN GEWEST TOT GEWEEST

za 24.03.2007

tijd 14.30

Als een echte ontdekkingsreiziger worden bezoekers meegenomen op een reis door de koloniale gebieden van Nederland, België en Duitsland. Op een spannende manier ontdekken ze of er verschillen zijn in de wijze waarop de drie landen hun voormalige koloniën weer gaven op schoolplaten.

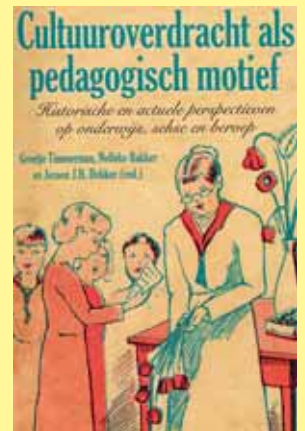
Cultuuroverdracht als pedagogisch motief. Historische en actuele perspectieven op onderwijs, sekse en beroep.

G. Timmerman, N. Bakker & J.J.H. Dekker (red.).

Groningen: Barkhuis, 2007, 280 blz., €26,50.

ISBN 10 907 7922 245

ISBN 13 978 9077 922 248

LITERATUUR

Over kansen, competenties en cohesie

Kanttekeningen bij dertig jaar onderwijs-sociologie. R. Bosman & S. Waslander (red.).

Assen: Van Gorcum, 2006.

128 blz., € 15,00,

ISBN 90 232 4256 4

Karl May, de 'verschreven' schrijver: bewerking en receptie in Nederland.

J.C. Oosterbaan & F.C. Roest.

Krabbendijke: Van Velzen, 2006, 248 blz.,

ISBN 90 807 3193 5

TENTOONSTELLINGEN

HELDEN IN BEELD

t/m 26.08.07

Met originelen van kinderboekenillustraties vanaf de achttiende eeuw tot heden.

Letterkundig museum

Prins Willem Alexanderhof 5

Den Haag, tel. 070 333 96 66

ACTIVITEITEN

NIEUWE PROBLEMATIEK, OUDE OPLOSSINGEN

za 12.05.2007

tijd 10.00-16.30 uur

Symposium van de Historische Kring Rekenen en Wiskunde Onderwijs (HKRWO) in Hogeschool Domstad, Koningsbergerplein 9, Utrecht. Deelname door € 25 over te maken op giro 4657326 t.n.v. HKRWO te Heumen
info: www.fi.uu.nl/hkrwo
tel. 024 377 79 28

KIND EN GEZONDHEID

vr 23.03.2007

tijd 13.30-16.30 uur

Symposium van de Belgisch-Nederlandse Vereniging voor de Geschiedenis van Opvoeding en Onderwijs (BNVGGO) in het Nationaal Onderwijsmuseum, Nieuwemarkt 1A, Rotterdam. Gratis voor abonnees van *Lessen* en leden van de Vereniging Vrienden van het Nationaal Onderwijsmuseum.
info: www.psy.vu.nl/bnvgoo/conference.html, tel. 020 598 89 37

NATIONALE ONDERWIJS-TENTOONSTELLING

Van 23 tot en met 27 januari 2007 vond in de Jaarbeurs in Utrecht de tweejaarlijkse Nationale Onderwijstentoonstelling plaats. En natuurlijk was het Nationaal Onderwijsmuseum daar aanwezig. Met een eilandstand naast de ingang had het aan aandacht geen gebrek! Duizenden bezoekers passeerden de stand en maakten kennis met de projecten van het museum. Veel mensen kenden het museum wel, maar wisten niet dat er naast de vaste tentoonstelling

nog veel meer in het museum te doen is. In de stand werden daarom de tentoonstellingen *Waar ben ik?* en *Ieder Kind is Speciaal* én het digitale project *Museumstuk* gepresenteerd. Daarnaast was er op vrijdag 26 januari ook een studiemiddag over de toekomst van het speciaal onderwijs. De reacties op de studiemiddag en de stand waren over het algemeen zeer positief en het museum kan terugkijken op een geslaagde beurs. In totaal trok de NOT dit jaar ruim 58.000 bezoekers.

START EDUCatieve PROGRAMMA CHECK IN - CHECK OUT

De tentoonstelling *Waar ben ik?* is al weer enige tijd te zien in het Nationaal Onderwijsmuseum. Echter, sinds begin januari van dit jaar is het bijbehorende educatieve programma *Check in - Check out* van start gegaan. Dit programma is gericht op leerlingen van groep zeven en acht van het basisonderwijs en op leerlingen in het eerste en

het tweede leerjaar van het VMBO. De leerlingen worden in vijf groepen langs verschillende onderdelen van de tentoonstelling geleid en komen zowel in aanraking met het verleden van het vak aardrijkskunde als met de nieuwste ontwikkelingen op dit gebied. Meteen al bij binnenkomst in het museum begint het programma in het *Check in - Check out* reisbureau. Hier kunnen de leerlingen een bestemming kiezen voor hun reis,

OPENING IEDER KIND IS SPECIAAL EN PRESENTATIE BOEK

Na een periode van hard werken, was het dan eindelijk zo ver. Op zaterdag 3 februari j.l. werd de tentoonstelling *Ieder Kind is Speciaal* geopend. Op die gelegenheid kregen vijf kinderen met een beperking door de schrijver en cabaretier Vincent Bijlo het eerste exemplaar

aangeboden van het bij de tentoonstelling uitgekomen fotoboek. Deze kinderen zijn door fotografe Dana Lixenberg voor de tentoonstelling en het boek geportretteerd. Alle vijf nemen zij, ondanks hun beperking, met begeleiding deel aan het regulier onderwijs. Voorafgaand aan de officiële opening kregen de kinderen samen met familie en vrienden een rondleiding op de tentoonstelling. Samenstellers Dolf Broekhuizen en Colin Huizinga vertelden over de verschillende historische leermiddelen. TVRijnmond was op deze dag aanwezig om een item voor het journaal te filmen. De tentoonstelling is nog tot en met 2 september 2007 in het Onderwijsmuseum te zien.

bestaande uit: Marokko, Indonesië, Turkije, IJsland en Suriname. Door middel van zes verschillende opdrachten in de tentoonstelling van *Waar ben ik?* gaan de leerlingen op zoek naar informatie over hun bestemming om op die manier hun geboekte reis zo goed mogelijk voor te bereiden. Hierbij moeten ze onder andere met de vrije encyclopedie *Wikipedia* zo veel mogelijk informatie verzamelen over de

desbetreffende bestemming. Tevens kunnen ze in een grote bak met vreemde valuta op zoek gaan naar dirhams, rupiahs, lira's, kronen of dollars om zo een leuk bedrag aan zakgeld mee te nemen op hun reis. Bij de laatste opdracht kunnen er koffers worden ingepakt met de meest uiteenlopende items, van zonnebrillen tot skisokken en van malaria-pillen tot hangmatten.

Nieuwe aanwinst

Het boek met de bijbehorende kaarten

Woensdagochtend, 9.00 uur: mijn assistent-bibliothecaris Antoine Rijnders en ik zitten rustig te werken, wéér worden tientallen titels in het bibliotheekbestand van het Onderwijsmuseum ingevoerd. Sfeervolle klassieke muziek klinkt door de hoge kantoorruimte. Volmaakt gelukkig zien we onze bibliotheek steeds mooier worden. Een paar honderd boeken zijn nu al in een keurige nieuwe band gezet en er is een begin gemaakt met de conservering van de negentiende-eeuwse collectie. Meer dan zeshonderd schoolboekjes zijn gedigitaliseerd en dat getal groeit nog iedere week. Steeds zijn weer nieuwe kasten nodig in het bibliotheekmagazijn waar de beschreven boeken - nu al zo'n tienduizend - hun plaats vinden. Ja, het leven is wél goed! Dan wordt ruw de welhaast gewijde bibliotheeksfeer verstoord. De deur zwaait open en de directeur stapt binnen in zijn origineel

Oostenrijkse 'loden' jas mét Ollie B. Bommel ruitmotief. Op de van hem bekende opgewekte, energieke en geluidvolle wijze vult hij de ruimte. Hij stapt naar 'zijn' plek tussen onze bureaus en legt voorzichtig, als was het een kostbaar kleinood, een boek op mijn bureau met de opmerking: 'Gekregen van een mevrouw Colenbrander, de kleindochter van Piet van der Vlis die bevriend was met Jan Ligthart. Schrijf hier maar een artikeltje over voor de rubriek Nieuwe aanwinst in de nieuwe *Lessen*. Ik neem het boek op, bekijk het en ben verbaasd; een exemplaar van *In Zweden* van Jan Ligthart. Dat is toch niet zo bijzonder, daarvan hebben we al enkele exemplaren in de collectie. Ik open het boek, er dwarrelen drie ansichtkaarten op mijn bureau. Op de titelpagina zie ik al wat het boek bijzonder maakt, een handgeschreven opdracht van Jan Ligthart zelf:

'Piet van der Vlis van Jan L. Tullinghstraat, 21 dec. 1912'. Dan bekijk ik de ansichtkaarten en dat is écht leuk: drie kaarten van Jan, gericht aan dezelfde Piet van der Vlis, waarvan twee uit Noorwegen. De oudste is in een moeilijk leesbaar handschrift beschreven met een nogal kreupel rijmpje dat als volgt luidt:

'Beste Piet,
Dan gaan ze trouwen
Dat doe jij nog niet
Je hebt nog geen meisje
gevraagd Je met geen liefde
geplaagd Alleen aan 't examen je
gewaagd En als je straks slaagt
Dan zijn je ouders blij
En jij
En ook je toegenegen
Jan L. 10-3-1914.'

Blijkbaar maakte dat onbeholpen rijmpje toch wel indruk op Piet, want zeventien dagen later schreef Jan weer een kaart als antwoord op een tekening die Piet blijkbaar naar Noorwegen had gestuurd.

'Beste Piet, Je mooie tekening bereikte ons hier in den beste welstand. Je dacht zeker: 'kunst moet met kunst beantwoord worden, een gedicht met een schilderij'. Maar ik geloof dat jouw kunstprodukt het wint van het mijne. Ik hoop dat je alle andere kunsten op het examen met evenveel succes beoefent. Wees vrijmoedig. Zeg flink wat je weet. Niet aarzelend. Dat is het halve succes. Vr. gr. aan je ouders, jetoegen. Jan L.'

De derde kaart is nooit verzonden, er staat geen adres op en bevat geen postzegel. Op de achterkant staat in een keurig handschrift geschreven 'L'Ecole Wallone de la Haye. Le 30. Avril 1909'. Op de voorkant staat echter niet die 'Ecole', maar een stamboom van de Oranje-familie. Misschien was Piet een verzamelaar van Oranjememorabilia en heeft Jan die kaart voor hem bewaard? [L](#)

Een moeder laat haar kind inschrijven

De boot gereed voor vertrek

Spelen op het strand

Een maaltijd in de volle zon

Aanvoer van een grote hoeveelheid melk

Met z'n allen aan de maaltijd

Het optreden van een goochelaar

Op de foto met stelten

Een kringspel

Colofon

Lessen, periodiek van het Nationaal Onderwijsmuseum te Rotterdam en de Vereniging van Vrienden.

Lessen verschijnt vier keer per jaar en richt zich op een breed lezerspubliek met een actuele en historische interesse voor ontwikkelingen op het gebied van onderwijs en opleiding. *Lessen* wil inspireren om vragen te blijven stellen over de waarde van opvoeding en onderwijs en ontwikkelingen zorgvuldig en kritisch beschrijven. De redactie streeft naar het realiseren van een attractief blad met relatief korte, vlot leesbare artikelen die functioneel ondersteund worden met foto- en illustratiemateriaal.

Bij *Lessen* behoort ook een website waarop de inhoud is te raadplegen (www.onderwijsmuseumles.nl). Deze bevat ook een discussieplatform waarop lezers vragen en opmerkingen kunnen plaatsen. De redactie draagt zorg voor beantwoording van de vragen.

Nationaal Onderwijsmuseum

Nieuwemarkt 1a
Postbus 21536
3001 AM Rotterdam
Tel 010 404 54 25
Fax 010 233 18 01
E-mail info@onderwijsmuseum.nl
Website www.onderwijsmuseum.nl

Vereniging Vrienden

van het Nationaal Onderwijsmuseum
t.a.v. J.L.M. van Beveren
Postbus 21536
3001 AM Rotterdam
www.vriendenonderwijsmuseum.nl

Bestuur

Gerrit Visser (voorzitter)
Jacintha van Beveren (secretaris)
Harry van der Linden (penningmeester)
Ruud Poels (ledenadministratie)
Marry Remery

De vereniging beheert een fonds van vrijwillige bijdragen van leden, uitsluitend bestemd voor aankopen voor het museum.

Redactie

Jacintha van Beveren
Trudie de Bruyn
Hans de Frankrijker
Renée Mast
Marry Remery
Marjoke Rietveld-Van Wingerden (hoofdredacteur)
E-mail: m.rietveld@psy.vu.nl
Tijs van Ruiten
Bert Stilma

Beeldmateriaal

Collectie Nationaal Onderwijsmuseum
Voorzide: Milan, fotografie Dana Lixenberg

Grafisch ontwerp

Marja Hoekstra (mmh ontwerpen), Utrecht

Drukwerk

drukkerij Mart.Spruijt bv, Amsterdam

Abonnement en Lidmaatschap

Het lidmaatschap (abonnement inbegrepen) bedraagt € 17,50 per jaar; scholieren en studenten € 10 per jaar. Bedrijven, instellingen en begunstigers: minimaal € 50. Lidmaatschap en abonnement worden automatisch verlengd tenzij twee maanden voor het einde van het kalenderjaar schriftelijk is opgezegd bij de ledenadministratie.
Losse nummers € 7,50 (inclusief portokosten)

© Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvuldigd, opgeslagen in geautomatiseerde gegevensbestanden of openbaar gemaakt, in enige vorm of enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de redactie.

ISSN 1872-3659

Auteursrichtlijnen

Auteurs wordt nadrukkelijk gevraagd een directe, levendige en beeldende schrijfstijl te hanteren. Doorgaans benadert de redactie zelf auteurs, maar de redactie stelt het zeer op prijs wanneer auteurs op eigen initiatief een artikel of recensie voor publicatie willen aanbieden. Een artikel dient tenminste aan de hieronder vermelde vereisten te voldoen voordat het in aanmerking komt voor inhoudelijke bespreking in de redactie.

- Tekst per e-mail aanleveren in Word aan de eindredacteur: M.Rietveld@psy.vu.nl
- De omvang van een artikel ligt tussen de 1000-1500 woorden; voor artikelen van grotere omvang dient vooraf overleg geweest te zijn met de redactie.
- Beperkt aantal eindnoten in de tekst 5-10 per 1000 woorden (zie voor de wijze waarop een vorig nummer van *Lessen*).
- Literatuurlijst op alfabetische volgorde op achternaam van de auteurs met hoogstens vijf publicaties per 1000 woorden (Zie voor de wijze waarop een vorig nummer van *Lessen*)
- De redactie let bij de beoordeling van ingeleverde artikelen met name op de verhaallijn, de (chrono)logische opbouw, consistentie, navolgbaarheid en stijl van schrijven.
- Een boekbespreking bevat naast een beschrijvend deel ook een persoonlijke afweging met punten van waardering en kritiek. Vooral het beoordelende gedeelte vereist nauwkeurig en precies formuleren.
- De redactie beoordeelt elk artikel, al dan niet op haar verzoek geschreven, op geschiktheid tot plaatsing. Eventueel nodig geachte aanpassingen of herschrijving bespreekt één van de redactieleden met de auteur. Ook een herzien artikel komt opnieuw ter bespreking in de redactie waarna de beslissing volgt over de plaatsing.
- De door de eindredacteur geredigeerde eindversie van het artikel krijgt de auteur niet meer voor publicatie ter inzage.

